

Jak se (ne)píše o cizincích

Petra Klvačová, Tomáš Bitrich

Praha 2003

Výzkumná zpráva *Jak se (ne)píše o cizincích* je součástí projektu Multikulturního centra Praha *Média a menšiny: Mediální obraz cizinců, etnických a národnostních menšin v ČR* (červenec 2002 – červen 2003). Autory výzkumné zprávy jsou sociologové Mgr. Petra Klvačová a Mgr. Tomáš Bitrich. Zkrácenou verzi analýzy obsahuje česko-anglická publikace *Nečitelní cizinci: Jak se (ne)píše o cizincích v českém tisku (Hard To Make Out Foreigners: How Foreigners Are (Not) Written about in the Czech Press)*, kterou vydalo Multikulturní centrum Praha v roce 2003.

Projekt *Média a menšiny: Mediální obraz cizinců a etnických a národnostních menšin v ČR* byl realizován za finančního přispění Evropského společenství částkou 25.100 EUR / 746.223 Kč.

Multikulturní centrum Praha
Na Poříčí 12 (Palác YMCA)
115 30 Praha 1
tel./fax: 224 872 121
e-mail: infocentrum@mkc.cz

Tato verze výzkumné zprávy neprošla jazykovou ani redakční úpravou.

*Výzkumná zpráva *Jak se (ne)píše o cizincích* vznikla v rámci projektu Multikulturního centra Praha *Média a menšiny: Mediální obraz cizinců a etnických a národnostních menšin v ČR*.*

Obsah

JAK SE (NE)PÍŠE O CIZINCÍCH	1
OBSAH	2
VÝZKUMNÝ PROBLÉM, VÝBĚR ANALYZOVANÉHO MATERIÁLU, NEJDŮLEŽITĚJŠÍ ZÁVĚRY	4
FORMULACE VÝZKUMNÉHO PROBLÉMU	4
ZDŮVODNĚNÍ VÝBĚRU ZKOUMANÝCH SKUPIN	9
CHARAKTERISTIKA ANALYZOVANÝCH ČLÁNKŮ	10
MLUVÍ O NICH, ALE NE S NIMI	13
RÁDI BY ŘEKLI, NEJSME VŠICHNI TAKOVÍ	14
I KDYŽ S NIMI MLUVÍ, STEJNĚ JIM MOC PROSTORU NEDAJÍ	15
PROBLÉMY S CIZINCI A PROBLÉMY CIZINCŮ	17
PŘEDPOKLAD PROBLEMATICKÉHO CIZINCE	18
ŽÍT S NIMI JE NORMÁLNÍ	18
PŘEHLÉDNUTÉ ČI VYTĚSNĚNÉ SOUVISLOSTI	19
VIETNAMSKÝ ŽEBRÁK, RUMUNSKÝ DĚLNÍK A UKRAJINSKÝ TRHOVEC: STRUČNÉ	
CHARAKTERISTIKY JEDNOTLIVÝCH SKUPIN ČLÁNKŮ	21
STATISTIKY: POČTY ČLÁNKŮ A POČTY CIZINCŮ	21
TÉMATICKÁ STRUKTURA ČLÁNKŮ O LIDECH POCHÁZEJÍCÍCH Z RUMUNSKA, VIETNAMU A UKRAJINY	23
PŘÍBĚHY CIZINCŮ	37
ANALÝZY JEDNOTLIVÝCH DÍLČÍCH TÉMAT	41
ŠKOLA	41
OZNAČOVÁNÍ: CIZINCI A ČEŠI, MY A ONI	48
POVOLENÍ K POBYTU	49
ZVLÁŠTNÍ ZNAMENÍ: UKRAJINEC	52
ČTYŘICETILETÝ J.K. NEBO UKRAJINEC?	57
ŠKVÍROU MEZI CIZINCE	56
ZÁVĚR	62
LITERATURA	72

Výzkumný problém, výběr analyzovaného materiálu, nejdůležitější závěry

Formulace výzkumného problému

Až do roku 1989 byla imigrace do České (a Slovenské) republiky přísně kontrolovaná. Běžný člověk měl příležitost setkat se s někým, kdo se narodil v zahraničí, poměrně zřídka. Možnosti takového setkání byly do velké míry omezeny sociálně a prostorově. Univerzitní studenti se mohli setkat se zahraničními kolegy; dělníci v továrnách s vietnamskými spolupracovníky, kteří do tehdejšího Československa přicházeli od konce padesátých let; obyvatelé některých měst s vojenskými posádkami přicházeli do každodenního kontaktu se sovětskými vojáky, kteří u nás pobývali od okupace republiky v roce 1968. I přesto lze říci, že až do roku 1989 byla česká společnost poměrně uzavřená, obehnaná těžko prostupnou hranicí. Po pádu komunistického režimu se tato situace radikálně změnila. Od té doby roste počet těch, kteří hranici v obou směrech překračují. Díky tomu se cizinci stávají stále početnější a obvyklejší součástí české společnosti.

Geografický prostor České republiky se opět stává tím, čím po většinu své historie byl. Místem, kde se setkávají různá náboženství, jazyky, zvyky, životní styly, lidé různých fyzických rysů, představitelé různých národností a kultur. Zároveň je tento vývoj chápán jako problém. Problém, který bývá popisován a řešen v mnoha dimenzích a z různých stran. O migraci a o cizincích se mluví v souvislosti s mezinárodní politikou a demografickým vývojem, v souvislosti se situací na trhu práce, legislativou atd. Mluví se o problémech, které cizinci působí, mluví se o problematice postoji české společnosti k cizincům a bohužel málo, ale přece jen se mluví i o problémech, které trápí cizince. V tomto textu se zabýváme jen jedním rozměrem složitěho vztahu mezi cizinci a českou společností – obrazem cizinců, který je zprostředkován tištěnými médii, vybranými českými deníky a týdeníky. Proč je vlastně důležité zabývat se mediálním obrazem cizinců?

Cizinec je vždycky někdo, kdo se liší. Liší se v různé míře a v různých směrech. Cizinec má v dokladech napsanou jinou zemi původu, může se jinak se oblékat, může jinak vypadat. Může také jinak jednat. To co dělá, může být jiné, než co dělají domorodci. To může vyvolávat strach, nejistotu a nepřátelství. Na druhou stranu, všichni jsme vůči druhým někdy v postavení cizinců a máme řadu mechanismů jak se s tím vypořádat. Ke zvládnutí takové

situace je vždycky důležité, aby si obě strany dokázaly nějakým způsobem představit samy sebe v pozici druhého. Aby se mohly zkusmo postavit na jeho místo. K tomu musíme mít co nejbohatší představu o tom, jaké jsou zkušenosti toho druhého, jaký má pohled na svět a jaké jsou motivy jeho jednání. Jednodušeji řečeno jde o to, abychom si vzájemně rozuměli, abychom se chápali, abychom si o sobě navzájem mohli říci: „chápu, co ten druhý dělá“ (Schütz 1974 cit. dle Nohejl 2001). Právě opačná situace způsobuje onu nejistotu a strach, díky nimž můžeme druhým začít připisovat ty nejhorší postoje, motivy a názory. To může samozřejmě vést k nepřátelství, v nejhorším případě a ve spojení s dalšími faktory až k otevřené agresi. Přirozený zdroj informací o cizincích představují média. Způsob, jakým o cizincích píší (nebo promlouvají) může podstatně ovlivnit všeobecně sdílené představy, které o nich česká společnost chová.

Když se mluví o médiích a o tom, jak píšou o cizincích, bývá často nastolena otázka, do jaké míry je obraz cizinců negativní (např. Kostlán 2003). V této práci si podobnou otázku neklademe, a to z několika důvodů. Především, kdybychom si takovou otázku položili, mohli bychom být s analýzou poměrně rychle hotovi a příliš mnoho bychom toho neřekli. O velké většině článků, kterými jsme se zabývali, by se totiž dalo říci, že se v nich o cizincích píše v dost nelichotivých kontextech. Píše se o krádežích, vraždách, podvodech, ilegálních přechodech hranic, o nemocích, o žebrání a prostituci, o černé pracovní síle, o pracovních úrazech atd. Mohli bychom tedy skončit konstatováním, že o cizincích se zpravidla píše v negativních souvislostech. Ale kdybychom chtěli být přesní a články roztrždit na pozitivní a negativní, narazili bychom na problém – u řady textů lze podobnou charakteristiku jen těžko určit.

Vezměme si například článek „Rumunský policista působí v Praze“ (Právo, 21.12.2001, Kronika dne, str. 4¹). Jak se v tomto článku píše o Rumunech? Na jednu stranu lze říci, že negativně, neboť se v něm píše o rumunských občanech, kteří nelegálně překračují hranice: „Ilegální migraci rumunských běženců pomáhá v Praze českým policistům řešit rumunský policejní důstojník Valentin Balan.“ I když se to zde neříká přímo, díky kontextu ostatních článků si čtenář pravděpodobně vybaví žebráky a zloděje. Ale na druhou stranu článek o Rumunech vytváří obraz velmi pozitivní. Zejména v kontrastu oproti naprosté

¹ U všech citovaných článků uvádíme kompletní bibliografický údaj, včetně rubriky, do které je článek zařazen a stránky, na které se objevil. Všechny tyto údaje uvádíme i u článků publikovaných v týdenících.

většině článků, kde se píše o rumunských žebrácích a zlodějích. Vystupuje v něm totiž rumunský policista, tedy pravý opak kriminálního. Podobných příkladů, kdy v článcích vystupují cizinci v různých rolích a nelze tudíž jednoduše rozhodnout, jestli je článek negativní nebo pozitivní, najdeme v novinách celou řadu. Často dokonce nemáme dostatek informací k tomu, abychom jednání nějakého cizince dokázali posoudit jako negativní nebo pozitivní.

Uvedeme ještě jeden příklad, proč může být snaha roztrždit novinové články o cizincích na dobré a špatné problematické. V novinách leckdy narazíme na články, o kterých by se asi většina čtenářů shodla, že představují cizince v dobrém světle. Ale i v nich můžeme najít různé formulace, které podporují dosti nezdravé rysy mediálního obrazu cizinců. V tom se shodujeme s jinými autory, kteří se zabývají mediálním obrazem menšin. Například Kamila Karhanová a Jiří Homoláč (2001) vysvětlují, jak problematická může být věta, která na první pohled říká o konkrétním Romovi, oběti rasového útoku, něco pozitivního:

„Zavražděný muž neměl se zákonem nikdy žádné problémy.“ (...) Představme si, že větou „přepadená se v minulosti proti zákonu neprovinila a řádně pracuje“ končí zpráva o loupežném přepadení starší paní. (...) Často i dobře míněné snahy médií o pozitivní obraz Romů dosahují opačného než původně zamýšleného účinku právě proto, že, třeba bezděky, pracují se stereotypem slušného Roma: důraz na svrchu uvedené banální, „druhotné“ ctnosti představují jejich nositele jako výjimečného a vlastně nereprezentativního člena romské menšiny. To, co by mělo negativní obraz zpochybňovat, je prezentováno jako výjimka, a tak pokus o vyvrácení předsudku ústí nakonec v jeho utvrzení.

Otázku, zda je obraz cizinců v českých tištěných médiích pozitivní nebo negativní, nepovažujeme tedy za příliš užitečnou. Dokonce říkáme, že na ni v jistém smyslu nelze odpovědět. Co je potom předmětem našeho zájmu a o co opírají naše závěry? Spíš než abychom se zabývali tím, který článek o cizincích píše dobře a který špatně, zabýváme se tím, o čem jednotlivé články jsou. Popisujeme konkrétní kontexty, skrze které se cizinci do médií obvykle dostávají. Zajímá nás tematická struktura psaní o vybraných skupinách cizinců (Rumunech, Vietnamcích a Ukrajincích).² Jak se ukazuje, tato struktura rozhodně není příliš rozmanitá. O každé ze skupin se píše v souvislosti s několika málo tématy a ta se pak neustále

² Analýza se zaměřila pouze na lidi, kteří přicházejí z Rumunska, Vietnamu a Ukrajiny. Zdůvodnění výběru právě těchto skupin uvádíme v další části textu.

opakuji.³ Další rys článků, který nás zajímá, se týká informačních zdrojů, kterých autoři článků využívají. Je důležité všimnout si, kdo v článcích promlouvá, koho novináři citují a na jaké další zdroje se odvolávají. I zde platí, že novináři vytrvale čerpají z několika málo míst a jiná naopak téměř systematicky opomíjejí. Třetí rozměr článků, na který se soustředíme, se týká samozřejmých, zamlčených předpokladů, sdílených očekávání, ustálených spojení apod.

Popsané zaměření naší analýzy odpovídá postupům, které jsme při zpracování článků použili. Naše analýza je založená na tzv. kvalitativní výzkumné strategii, což mimo jiné spočívá v tom, že jsme si předem neurčovali žádný seznam jevů, které bychom v textech článků hledali (jako například negativní a pozitivní souvislosti). Naopak, kategorizace obsahu článků, ale také jejich formy, struktury textu a dalších charakteristik vznikala postupně v průběhu analýzy. Soubor článků, o kterém hovoříme v této zprávě, jsme různým způsobem četli celý. U některých článků se naše čtení omezilo jen na titulek nebo na zběžné ohledání obsahu, některé vybrané články jsme podrobili detailní analýze. Při třídění článků jsme také využívali funkce automatického vyhledávání.⁴

Dříve, než se budeme věnovat závěrům naší práce, ještě se stručně zmíníme o jejich mezích. O tom, co nebylo hlavním cílem našeho výzkumu, co nás zajímá spíš okrajově a o čem můžeme vypovídat jen nepřímo. Zabýváme se novinovými články a to znamená, že se z povahy věci dotýkáme tří oblastí. Dotýkáme se redakční práce, mechanismů, které vedou k zařazení jedněch zpráv a vynechání jiných, mechanismů, které spoluurčují, jak pro noviny lze psát a jak ne. Dotýkáme se také čtenářů novin, tedy otázky, co si česká společnost myslí o tématu našeho výzkumu – jaké má názory na cizince? Třetí oblastí, se kterou naše práce hraničí, je předmět novinových článků, tedy samotní cizinci, jejich život, statistické údaje o nich apod. Naše analýza se zaměřuje na médium, na samotné texty článků, a proto se naprostá většina závěrů vztahuje právě k nim. Abychom mohli mluvit o děláni novin, museli bychom vést rozhovory s novináři a provádět zúčastněné pozorování v redakcích. Abychom mohli mluvit o cizincích, museli bychom zase mluvit s nimi, navštívit místa, kde žijí, zabývat se etnografickým výzkumem některých komunit. Abychom mohli mluvit o čtenářích novin,

³ Podrobnější charakteristiku studovaného souboru článků najdete ve kapitole *Vietnamský žebrák, rumunský dělník a ukrajinský trhovec: Stručné charakteristiky jednotlivých skupin článků*.

⁴ Na základě analýzy části databáze jsme určili konkrétní slova a jejich různé tvary, které potom počítač „za nás“ hledal i ve zbytku databáze. Tyto „mechanicky“ vzniklé skupiny článků jsme dále pročítali a vyřazovali z nich články patřící jinam. Podobně jsme zpracovávali i články, které „zbyly“ po vyřídění nefrekventovanějších témat.

museli bychom udělat dotazníkové šetření. Na druhou stranu můžeme nepřímou a v omezené míře o uvedených oblastech přece jen mluvit. Struktura témat, o kterých se píše, a vnitřní struktura článků přinejmenším vyvolávají otázky po tom, jak novinářská práce vlastně vypadá. Navíc, v průběhu psaní tohoto textu jsme o výsledcích analýzy diskutovali s některými novináři a získali od nich řadu informací. Také analyzované články vypovídají o tom, co si novináři nebo editoři myslí o čtenářích jejich listů, o tom, co je zajímavé a co ne. Pokud jde o čtenáře a jejich reakce, můžeme se opřít o výzkumy veřejného mínění, které se pohledu české společnosti na cizince věnují (například Rezková 2003). Také o cizincích můžeme do jisté míry hovořit. Pracujeme s některými dalšími materiály, například statistikami nebo jinými výzkumy.

Zdrojem informací o cizincích jsou i samotné studované články, ačkoliv v této oblasti je analýza tisku spíše sekundární metodou. Jak už jsme řekli, mnohem přínosnější by byl například etnografický výzkum. Přesto však můžeme z článků získat mnoho informací o jednotlivých skupinách, které by se daly využít jak pro další výzkum, tak například pro vzdělávací aktivity apod. To se týká především článků, které jsme pojmenovali jako „příběhy cizinců“. „Příběhy cizinců“ jsou obvykle delší články, jejichž tématem je život konkrétního cizince nebo skupiny cizinců v České republice. Některé z nich jsou velmi bohaté na popisy prostředí i konkrétních lidí a čtenář si podle nich může vytvořit poměrně barvitou představu života cizinců u nás. Dozví se například, že mnozí vietnamští trhovci jsou vysokoškolsky vzdělaní, že také jejich děti jsou úspěšnými studenty a že mnozí z Vietnamců se u nás nechtějí usadit natrvalo, ale plánují vrátit se domů. Že čínští obchodníci stojí o české obchodní partnery a mají obavy z vydírání svých krajanů. Že do Čech přicházejí pravoslavní kněží z Ukrajiny. Že afghánští žadatelé o azyl ztrácejí šanci ho získat, ačkoliv jejich příběhy svědčí spíše o tom, že by na něj měli nárok. Že ilegální pracovníci žijí v neustálé nejistotě a strachu, odkázání na přízeň či nepřízeň českých zaměstnavatelů. A tak dále.

Jinými slovy, přestože v tomto textu nevycházíme jen z analýzy novinových článků, uvedené tři oblasti: práce novinářů, reakce čtenářů a realie o životě cizinců u nás, představují jen doplňující zdroj naší práce a tvoří spíše jakýsi rámec našich závěrů než jejich náplň. Tyto závěry, o kterých bude řeč v následujícím textu, se naopak opírají především o analýzu novinových článků, tedy o to, co můžeme zjistit na základě jejich detailního rozboru.

Zdůvodnění výběru zkoumaných skupin

Celý výzkum úzce navazuje na projekt z předchozího roku, kdy jsme se zabývali tím, jak vybrané české deníky píšou o uprchlících. Analýza článků o uprchlících ukázala, že obraz uprchlíků, který české noviny vytvářejí, je velmi neúplný. A to hned z několika důvodů, které spolu vzájemně souvisejí. Za prvé, o uprchlících se z novin dozvídáme jen v souvislosti s některými událostmi (ilegální přechody hranic, válečná situace, uprchlický tábor), jiné zůstávají čtenáři skryty. V životě uprchlíka, tak jak ho popisují české noviny, zůstává tedy mnoho bílých míst. Za druhé, v článcích téměř chybí perspektiva samotných uprchlíků. Články vyprávějí o uprchlících, zároveň jim ale nedávají hlas, možnost promluvit o vlastní situaci. Mluví za ně policisté, úředníci, místní zastupitelé. A za třetí, články jsou založeny na velmi omezeném množství zdrojů informací. Jen výjimečně využívají například zákonů, statistických údajů nebo jiných psaných zdrojů informací.

Uprchlíci představují skupinu cizinců, kteří na území České republiky pobývají často jen po omezenou dobu (pokud zde nedostanou azyl). Někteří z nich se na území ČR objeví jen ve chvíli, kdy se pokoušejí ilegálně překročit hranice a jsou zadrženi policií. Ostatní žijí většinou za plotem uprchlických táborů a vzájemné kontakty mezi nimi a českými občany jsou spíš výjimečné. Situace, kdy uprchlíci žijí sice „u nás“, mnohem méně ale „s námi“, se přirozeně podílí na výsledném obrazu uprchlíků.

Zajímalo nás proto, zda a v čem se bude lišit obraz cizinců, o nichž by se dalo předpokládat, že jsou víc součástí české společnosti než právě uprchlíci. Třeba proto, že zde dlouhodobě žijí nebo pracují a přicházíme s nimi častěji do styku. Chtěli jsme tedy mimo jiné zjistit, zda větší prostorová i sociální blízkost přispívá k jinému psaní o cizincích. Zároveň jsme však předpokládali, že některé charakteristiky obrazu uprchlíků budou podobné charakteristikám obrazu cizinců.

Pro analýzu jsme vybrali cizince pocházející ze tří zemí: Vietnamu, Rumunska a Ukrajiny. Prvním důvodem tohoto výběru je náš zájem o lidi pocházející ze zemí, jejichž situace bývá popisována jako ekonomicky, politicky či sociálně horší, než je situace České republiky. Zároveň Vietnamci, Rumuni a Ukrajinci jsou nebo byli dobře vidět v našich médiích. Obvyklé představy o nich bývají spojovány s různými, poměrně charakteristickými činnostmi: vietnamští obchodníci, ukrajinští dělníci a rumunští žebráci či zloději. Zajímalo nás, mimo jiné, zda novinové články tyto obecně sdílené představy o vybraných skupinách

spíše reprodukuje, nebo zda píše o Vietnamcích, Rumunech a Ukrajincích také v jiných souvislostech. Zda přispívají k barvitějšímu obrazu těchto skupin.

Charakteristika analyzovaných článků

Náš výběr zahrnoval deníky MF Dnes, Lidové noviny, Právo, Blesk a týdeníky Respekt a Reflex, Pátek Lidových novin, Magazín MF Dnes a Magazín Práva. Ve srovnání s předchozí analýzou jsme do výběru zařadili některé týdeníky, neboť jsme očekávali, že právě v nich budou publikovány jiné typy článků o cizincích, než jaké vycházejí v denících. Věnovali jsme se článkům, které byly publikovány v období od 1.9.2001 do 31.8.2002. Soubor článků, se kterým jsme pracovali, vznikl s pomocí automatického vyhledávání v elektronické databázi článků, který pro MKC Praha zajistila firma Newton IT. Jádro analýzy tvoří články, ve kterých se vyskytují slova {Vietnamec}, {Ukrajinec} nebo {Rumun} a další tvary odvozené od kořenů těchto slov jako {vietnamský}, {vietnamská} apod. Kromě toho jsme do výběru zařadili i články, obsahující některé obecnější výrazy jako jsou {cizinec} nebo {imigrace}.

Pokusíme se teď stručně ukázat nejviditelnější charakteristiky souboru článků, se kterým jsme pracovali. Za sledovaný rok vyšlo ve sledovaných tiskovinách 3930 článků, ve kterých se vyskytoval jeden nebo více z řetězců znaků {vietnam}, {ukrajin} nebo {rumun}. Nicméně řada z těchto textů leží mimo zájem této analýzy. Typické jsou např. články, kde se mluví o Ukrajinské či Rumunské ulici. Kromě toho je tu celá řada článků, které se týkají Vietnamu, Ukrajiny a Rumunska, tedy nikoli lidí v České republice, kteří z těchto zemí pocházejí. Podobně se zde nebudeme věnovat článkům, které líčí historické události. Po vyřazení takových či jinak nerelevantních článků jsme získali soubor 2880 článků. Jejich nejvýraznější rys spočívá v tom, že ve 1453 z nich se vyskytují slova, která jsou nějak spojená s kriminalitou, soudy nebo policií.⁵ Velmi vysoký podíl článků týkajících se tohoto tématu se potvrdil i při jejich podrobnějším pročítání. První závěr, který tedy můžeme o článcích učinit, je ten, že uvedené skupiny cizinců se do českých novin dostávají nejčastěji v souvislosti s kriminalitou, jde zhruba o polovinu článků. Někdo by mohl namítnout, že jde o obecný rys psaní v novinách. Kriminalita je zkrátka pro noviny atraktivní téma. Proto jsme se podívali,

⁵ Není to přesné číslo vymezující bez chyby články, které se věnují kriminalitě. O střelbě se například mluví i v některých sportovních článcích a naopak některé stručnější články mluví o kriminalitě, aniž by se v nich vyskytlo některé slovo obvykle používané v podobných souvislostech. Nicméně naše další práce s články ukazuje, že odhad tématu článku na základě automatického vyhledávání slov, která články obsahují, funguje jako poměrně dobrý odhad.

jaký podíl tvoří články o kriminalitě mezi všemi články, které v průběhu jednoho měsíce vyšly ve dvou denících. Ukázalo se, že v tomto případě je podíl článků o zločinu asi o polovinu až o dvě třetiny menší – 18 % v deníku MF Dnes a 24 % v deníku Právo (viz tabulka 1).

Další dvě velké skupiny článků odpovídají dvěma specifickým novinovým rubrikám, kultuře a sportu. Těmto článkům jsme se už od začátku nechtěli věnovat. Prvním důvodem byla snaha zúžit si analyzované pole na zvládnutelnou míru. Druhým důvodem byl předpoklad, že o sportovcích a umělcích se píše víc jako o jakýchkoli jiných sportovcích a umělcích než jako o cizincích. Na jednu stranu jsme díky tomu mohli rychle opustit poměrně nezajímavé novinové útvary, jakými jsou kulturní přehledy nebo soupisy sportovních výsledků. Na druhou stranu jsme tím vynechali dvě velké tematické skupiny, ve kterých se o Vietnamcích, Ukrajincích a Rumunech píše v lepším světle.

Pokud tedy odečteme ještě články ze sportovních a kulturních rubrik, zbude 1627 článků, na jejichž čtení je založena celá analýza. Tyto články se týkají lidí, kteří jsou označováni jako Vietnamci, Rumuni či Ukrajinci (ať už jde o označení národnosti nebo státní příslušnosti) a kteří nějakým způsobem pobývají nebo pobývali na území České republiky.⁶ Kromě toho, že se tyto články obvykle týkají kriminality (po odebrání sportovních a kulturních článků se podíl článků o kriminalitě ve zbylých textech zvýší na 75 %), píše se o uvedených třech skupinách cizinců v kontextech, jaké by asi většina čtenářů intuitivně očekávala. O Vietnamcích se píše především v souvislosti se stánky a tržišti, o Ukrajincích se píše jako o dělnících nebo o členech skupin organizovaného zločinu a o Rumunech se píše jako o žebrácích, kapsářích a zlodějích.

Tabulka 1: Podíl článků o kriminalitě

	všechny články obsahující řetězce znaků {vietnam}, {rumun} nebo {ukrajin}	... bez nerelevantních kontextů, článků o zahraničních událostech a článků o historii	...bez článků z kulturních a sportovních rubrik	všechny články publikované za jeden měsíc (cca)	
				MF Dnes	Právo
všechny články	3.930	2.880	1.627	16.000	6.000
kriminalita	(45 %) 1.767	(50 %) 1.453	(75 %) 1.220	(18 %) 2.942	(24 %) 1.449

⁶ V analyzovaném souboru je také několik článků o cizincích, kteří jsou jiné národnosti nebo mají jinou státní příslušnost než vietnamskou, rumunskou či ukrajinskou. Jsou to články, které jsme pojmenovali jako „příběhy cizinců“ a které byly publikovány v některém z týdeníků. Důvod, proč jsme je zařadili do analýzy, i když se netýkají jedné z vybraných národností, je jednoduchý. Celkový počet takových článků v týdenících byl malý

Typický článek o příslušnících některé ze zkoumaných skupin má nejčastěji podobu krátké, několikařádkové zprávy z „černé kroniky“. Taková zpráva je obvykle založena na informacích od policie, které většinou představují jediný zdroj zprávy. V tom se články o Vietnamcích, Rumunech a Ukrajincích nápadně podobají článkům o uprchlících, i když – jak si později ukážeme – jejich mediální obraz je přece jen o něco rozmanitější. Při prvním, letmém pohledu běžného čtenáře by se mohlo zdát, že tyhle stručné a do jisté míry jakoby standardizované zprávy nejsou pro analýzu nijak zvlášť zajímavé. Že se o nich nedá říci o moc víc, než že se týkají kriminality cizinců. My se však domníváme, že takové články je užitečné podrobit důkladnější analýze. A to hned z několika důvodů. Především, jak už jsme zmínili, skrze články o kriminalitě se nejčastěji o cizincích dozvídáme. Jsou to články, které se nejsnáze dostanou k běžnému čtenáři. Zároveň, i na malé ploše takové zprávy najdeme různé více či méně korektní způsoby, jakými novinář s cizinectvím v textu pracuje. Můžeme například zkoumat, jakými prostředky lze vytvářet vztah mezi kriminalitou a cizinectvím/národností. Můžeme sledovat, za jakých okolností se uvádí národnost cizince v titulcích a jaký je vztah mezi použitím národnosti v titulku a celkovým vyzněním článku. Můžeme se také zaměřit na to, kolikrát je národnost v článku použita a na jakém místě, nebo jaké alternativní kategorie jsou použité.

Kromě článků o kriminalitě cizinců jsou tu ještě další, které o cizincích informují v jiných souvislostech. Mnohé z nich jsou vůči cizincům také nepříznivé – píše se o Rumunech a Ukrajincích s TBC, o nevábném prostředí vietnamských tržnic, o Ukrajincích, kteří snižují hodnotu pracovní síly na českém trhu práce. Jsou tu ale i takové, které se snaží psát o cizincích v lepších souvislostech. Některé z nich při tom využívají různých zdrojů informací včetně výpovědí samotných cizinců. Tématem takových článků bývají děti, slavení svátků nebo příběhy konkrétních lidí. Tyto články však představují poměrně malou část analyzovaných textů. Texty, v nichž jsou Vietnamci, Ukrajinci či Rumuni prezentováni příznivěji, jsou spíš výjimečné. Pro naši analýzu jsou takové články významné především proto, že právě na kontrastu typických, krátkých článků o kriminalitě a atypických, tematicky odlišných a vzácně se vyskytujících článků můžeme dobře ukázat charakteristiky mediálního

(19), takže jsme se rozhodli zabývat se všemi bez ohledu na národnost či příslušnost cizinců, o kterých píší. Na některých místech tedy uvádíme také příklady, které se vztahují např. k Číňanům, Afgháncům apod.

obrazu jednotlivých skupin i to, co v tomto obrazu chybí. Která témata, souvislosti či perspektivy novináři obvykle opomíjejí.

V následující části představíme hlavní závěry naší analýzy. Na konkrétních příkladech vysvětlíme, v čem mohou být některé způsoby psaní o cizincích problematické. Ukážeme, jaká perspektiva v článcích převažuje a jaké účinky to může mít pro výsledný obraz cizinců.

Mluví o nich, ale ne s nimi

Asi největší problém je, když se o nějaké skupině cizinců píše, ale oni sami nemají prakticky vůbec žádný prostor k tomu, aby o sobě něco mohli říct. V našem výzkumu se to týká například občanů Rumunska, kteří u nás požádali o azyl. Mluví se o nich téměř výhradně jako o zlodějích, kapsářích, žebrácích a šířitelích infekce tuberkulózy. Všechny tyto jevy stojí v pozadí dalších témat, jakými je především zavedení vízové povinnosti pro Rumunsko a obecné úvahy o migraci nebo o vstupu České republiky do Evropské unie. Na základě naší analýzy nelze nic říci o tom, jaký podíl žadatelů o azyl z Rumunska se u nás dopouští některé z popsaných činností a kolik je těch ostatních. Ale i v případě těch, kteří žebrali a kradli v Brně nebo jinde, je chybou, že nevíme nic o jejich životě, o motivacích jejich jednání.

Podívejme se na jeden v výjimečných článců, kde je alespoň zprostředkovaně slyšet příběh některého z těchto lidí. Možná je to náhoda, ale hrdiny příběhu, o kterém bude řeč, jsou děti. Proč náhoda? Součástí závěrů naší loňské analýzy totiž bylo, že pokud se už o uprchlících dozvídáme něco bližšího, děje se to často právě skrze děti. Když už se autor článku baví s někým z uprchlického tábora, jsou to děti. Také jediný článek, který soustavněji líčil příběh nějakého uprchlíka, se týkal dvou Afghánců, z nichž jednomu bylo sedmnáct a druhému devět let (Bitrich, Klvačová 2001). Ale zpět k občanům Rumunska, kteří překračují hranice České republiky. Mezi články o nich je text nazvaný „Děti na útěku před hladem a válkami. Kam s nimi?“. Článek je uveden následujícím příběhem:

Místo ve Francii se patnáctiletý Rumun Michail najednou objevil nedaleko Brna. Přivedl nás sem náš příbuzný, trval na svém. Se svými bratry, kterým bylo dvanáct a šestnáct let, se rozhodl požádat o pomoc rumunskou ambasádu v Praze. Ta je posadila na vlak a nasměrovala na uprchlický tábor Vyšní Lhoty. Místo 3000 dolarů týdně za vybírání automatů v Paříži, jak jim naslibovali převaděči v Rumunsku, se měli ocitnout v dětském domově v České republice. Prakticky za mřížemi. Chlapci se proto raději rozhodli pro návrat do Rumunska. V tomto případě nejde o žádné útekáře, kteří dostali pětku a nechtělo se jim domů. Jde o plánovanou emigraci: rodina poslala své děti vydělávat na Západ. Michail a jeho

bratři patří k ekonomickým uprchlíkům. Ti jsou jen jednou stranou mince. (...)
(MF Dnes, 9.5.2002, Ze světa, str. 10)

To, co se dozvídáme o Michailovi a jeho bratrech, je indikátorem toho, co o ostatních uprchlících nevíme: Z jakých podmínek pocházejí? Přicházejí s celou rodinou? Nebo odchází jen někdo a jiní zůstávají? Co přesně si slibují od pobytu v České republice nebo jinde v Evropě? Kam se vracejí, po jaké době? Michailovi bylo patnáct. Čtenář článku se dozví malý kousek jeho životního příběhu a má alespoň nějaké podklady pro to, aby mohl hodnotit jeho jednání. Může ho litovat jako oběť podmínek, ve kterých se narodil. Může obviňovat rodinu, která zneužívá svoje děti. Může Michaila odsoudit jako někoho, kdo „roste pro šibenici“.

Citovaný úryvek ukazuje, jak je pro porozumění jednání toho druhého (v tomto případě rumunského uprchlíka) užitečné mít k dispozici také jeho výpověď, byť třeba jen v reproduované podobě. Ještě výrazněji vynikne tato charakteristika v porovnání s „příběhy cizinců“. Ty jsou naopak většinou založeny právě na výpovědích konkrétních cizinců, kteří u nás žijí. Čtenář se tak, často formou citace přímé řeči, dovídá o tom, proč a jak do České republiky přišli, jak tady žijí, jaké problémy řeší, jestli tu hodlají zůstat apod. Na základě odpovědí jednotlivých lidí si pak lépe může představit například motivaci jednání vietnamského obchodníka, který – ač vystudoval vysokou školu – prodává ve stánku levné oblečení. Nebo motivaci jednání moldavského řidiče, který v Čechách zůstal i po vypršení víza, a od té doby tu pracuje načerno.

Rádi by řekli, nejsme všichni takoví

Další závěr se týká možnosti cizinců vyjádřit se k mediálnímu obrazu vlastní skupiny, možnosti komentovat ho. Zabýváme se především články, kde je někdo označen jako příslušník nějaké skupiny. Píše se o něm například jako žebrákovi a spolu s tím je uvedená charakteristika, že pochází z Rumunska. Je to „žebrající Rumun“. Důležité je, že se tak nepíše jenom o něm. Nepřímo se díky tomu píše o ostatních Rumunech.⁷ Problémem je, že tito lidé

⁷ Slovo „rumunský“ nebo „Rumun“ má v některých kontextech výrazně pejorativní nádech. Dokládají to i následující příklady. Nejde v nich o slova novinářů, ale v novinách citované názory čtenářů nebo novinářů oslovených lidí: „V Pardubicích to vypadá jak v rumunském kempu.“ (Dodržování vyhlášky nikdo nevymáhá, MF Dnes, 13.10.2002, Kraj Pardubický, str. 1); „Mysleli si, že jedou někam do Rumunska.“ (Ředitel zoo nemá rád mříže, MF Dnes, 1.6.2002, Praha, str. 1); „Ten vedoucí, co vypadá jako nějaký Rumun, nám také lhal a nakonec posílal k soudu, že vyhraje.“ (Mafie nás vystěhovala i se dvěma dětmi, MF Dnes, 27.6.2002, Kraj Liberecký, str. 5); „Ostře sledované jsou na ní použité materiály při opravách rozbité vozovky, ceny benzínu, čistota toalet a třeba i agresivita rumunských zlodějů.“ (Dálnice D1 je nemocná, MF Dnes, 20.2.2002, Auto moto, str. 5)

se většinou nemají možnost nijak bránit, vymezit se. Přitom jsou to lidé, kteří pocházejí ze stejné země jako tematizovaní žebráci a zloději a mohli by o nich čtenářům určitě něco zajímavého říci. Přinejmenším to, jaké postavení mají ve společnosti, odkud přišli.

To že je důležité dát cizincům prostor k tomu, aby se mohli vymezit vůči mediálnímu obrazu vlastní skupiny, potvrzují některé z analyzovaných článků, zejména ty, které označujeme jako „příběhy cizinců“. Když příslušník nějaké skupiny dostane v novinách slovo, často má potřebu vymezit se proti svým krajanům, kteří se podílejí na vytváření negativního obrazu skupiny. Můžeme si to ilustrovat na článku o životě čínské komunity. Jeden z obrazů Číňana, tak jak si ho představuje velká část české společnosti, je dost pravděpodobně spojen s kriminalitou, pašováním drog, organizovaným zločinem. Takový obraz může být podporován „objektivními“ informacemi policie o tom, že mezi členy čínské komunity dochází k vyřizování účtů, že čínský obchodník zavraždil jiného čínského obchodníka apod. V jednom z článků se od podobného obrazu distancuje čínský obchodník, když dává najevo své přání, aby Češi neházeli Číňany do jednoho pytle a nevnímali je jenom jako pašeráky drog a lidí (Pan Li má problém, Pátek Lidových novin, 19.10.2001, str. 20).

Podobně tento závěr podporují reakce některých cizinců, kteří se účastnili veřejných diskusí, na nichž byly prezentovány předběžné závěry této analýzy. Ukrajinská studentka, inženýr původem z Angoly nebo medik z Tuniska, ti všichni využívali příležitosti ohradit se proti takovému obrazu jejich vlastní skupiny, jaký je v médiích obvykle představován. Navíc, někteří z nich se vymezovali také vůči problematickým označením skupin, která se v médiích používají. Například vůči označení „cizinec“. Kdo může být za cizince považován? Člověk, který nemá český původ? Nebo člověk, který nemá české občanství? Média, resp. novinové články takové rozdíly zpravidla nerozlišují, stejně tak není z článku většinou patrné, jaký oficiální status člověk, o kterém se píše, v ČR má. V takovém světle se kategorizace zkoumaných skupin jako Vietnamců, Rumunů a Ukrajinců jeví ještě o něco problematičtější.

I když s nimi mluví, stejně jim moc prostoru nedají

Články, ve kterých se mluví o Vietnamcích a Ukrajincích se liší od těch, kde se mluví o Rumunech. Jsou rozmanitější. Vedle článků, kde se Vietnamci nebo Ukrajinci objevují v roli pachatele, jsou tu i články, kde vystupují coby oběti zločinu nebo jen jako nezúčastnění svědci nějaké trestné činnosti. Je tu dokonce několik málo článků, ve kterých je popisován hrdinský čin Vietnamce, který trestnému činu odvážně zabránil. Mezi články o Vietnamcích

nebo Ukrajincích je také více těch, ve kterých je nějaký příslušník této menšiny citován. Nicméně stále jde o velký nepoměr. V naprosté většině případů jsou oslovenými informátory mluvčí policie, starostové obcí, zástupci ministerstev nebo ředitelé škol a učitelé. Někdo by mohl vznést námitku, že vlastně ani tolik nejde o nepoměr mezi prostorem, který mají cizinci a prostorem, který mají domorodci. Do velké míry jde o rozdíl v prostoru věnovanému výroky zástupců organizací a prostoru, který mají výroky soukromých osob. Organizace jsou totiž snadněji dostupné. Jejich adresy, telefonní čísla a e-mailové adresy je možné bez větších potíží získat. Proto jsme chtěli vědět, jaký prostor mají v novinách zástupci organizací sdružujících cizince. Závěr je jednoznačný. Organizace sdružující cizince v novinách téměř není slyšet. Zhruba na 100 článků, kde se vyjadřuje zástupce nějaké státní nebo jiné instituce připadá 1 článek, kde mluví zástupce nějaké instituce sdružující cizince.

Novináři, kteří se účastnili veřejných diskusí pořádaných MKC Praha, obvykle na tento závěr reagovali jednoduchým vysvětlením. Deníky jsou založeny především na krátkých zprávách, ve kterých není možné dát prostor všem stranám, jichž se článek dotýká. Pokud ovšem porovnáme články z hlediska toho, kdo v nich mluví, popř. či výpověď je v článku reprodukována, je nepoměr mezi tím, kolik prostoru dostávají cizinci (nebo organizace, které je reprezentují) a kolik zástupci majority, opravdu nápadný. Prostoru v novinách je málo, ale tím, kdo ho získá, není zpravidla cizinec.

Podívejme se ještě na jeden příklad. Poměrně velkou část souboru článků o Ukrajincích tvoří články, které se různým způsobem dotýkají zaměstnávání ukrajinských pracovníků v České republice. Jsou tu články o nedovoleném pobytu ukrajinských dělníků na našem území, články o policejních razích na ubytovnách, články o pracovních úrazech Ukrajinců nebo články o tom, zda zaměstnávání cizinců ohrožuje pracovní příležitosti českých občanů. V článcích vypovídají policejní mluvčí, ředitelé úřadů práce nebo v nejlepším případě ředitelé firem, které zaměstnávají Ukrajince. Články, v nichž prostor dostane také některý z dělníků, jsou velmi vzácné. Ale zkusme se na takový příklad podívat. V článku „Díky za Ukrajince“ (Respekt, 8.4.2002, Téma, str. 13), dostanou prostor ke komentování svojí situace také dva ukrajinští dělníci, Marfej a Hryhorij. Tento text líčí mimo jiné náročnost procedury, jíž musí projít ukrajinský žadatel o pracovní vízum, nebo fungování klientského systému, tedy jiný problém, než je ilegální pobyt ukrajinských dělníků, nedodržování bezpečnostních předpisů při práci nebo samotná přítomnost levné pracovní síly Ukrajinců na českém trhu práce. To,

kdo v článku mluví, tedy souvisí také s tím, jak (v jaké souvislosti) se o nějakém tématu píše. Ale tím už se dostáváme k dalšímu ze závěrů analýzy.

Problémy s cizinci a problémy cizinců

Je zajímavé všimnout si toho, skrze jaká témata se cizinci do sledovaných českých novin dostávají. Jaký impuls vede k tomu, že vznikne nějaký článek. Jak musí událost vypadat, aby se dostala do novin. V naprosté většině případů jde o nějaký problém s cizinci. Cizinec spáchá trestný čin, cizinci u nás žádají o azyl, cizinci špatně nakládají s odpadem, vietnamské tržnice jsou nevhledné a prodává se tam nekvalitní zboží, ilegální dělníci z Ukrajiny snižují hodnotu pracovní síly atd. Oproti tomu je tu naprosté minimum článků, které by tematizovaly nějaký problém, se kterým se u nás musí cizinci potýkat. Přitom rozhovor s kýmkoli, kdo u nás nemá státní občanství, vás přesvědčí, že jejich život není vůbec jednoduchý. Uvedeme jeden příklad: povolení k pobytu. V jednom článku se mluví o tom, jak je obtížné a ponižující každý rok obíhat úřady a shánět dokumenty nezbytné pro prodloužení povolení k pobytu (Žijí v Liberci jako Češi, ale pořád jsou tu jen cizinci, MF Dnes, 10.4.2002). V celém výběru je už jen jeden další článek, který v jedné větě tento problém zmíní (Tvrdě pracují, ale i obcházejí zákony, MF Dnes, 3.10.2002, Kraj Karlovarský, str. 3). Tomuto tématu věnujeme samostatnou kapitolu (Povolení k pobytu, str. 49).

I tady je vidět obrovský rozdíl mezi krátkými články v denících a „příběhy cizinců“. „Příběhy cizinců“ jsou totiž často napsány se záměrem představit českému čtenáři problémy cizinců. Tomu odpovídají například už samotné titulky článků: Pan Li má problém (Pátek Lidových novin, 19.10.2001), Žít jako člověk (Pátek Lidových novin, 26.10.2001), nebo Český mlýn na přistěhovalce (Reflex, 20.9.2001). Odlišnou perspektivu obou typů článků si můžeme ukázat také na tématech, kterými se autoři „příběhů“ zabývají. Popisují problémy cizinců spojené se žádostí o azyl v České republice, o povolení k trvalému pobytu nebo třeba vízum pro příbuzné. Problémy cizinců s rasismem, nekalými praktikami konkurence nebo sháněním českých zaměstnanců. Problémy se zvládáním češtiny, problémy se zvykáním si na české jídlo. A tak dál. Na rozdíl od většiny článků nepředstavují tedy „příběhy cizinců“ cizince jako zdroj skutečných či potenciálních problémů pro českou společnost, ale snaží se naopak ukázat, jaké problémy může mít cizinec v české společnosti.

Předpoklad problematického cizince

Další závěr se týká i těch článků, ve kterých je vidět snaha ukázat cizince v dobrém světle. Jde o závěr, který se velmi podobá závěrům už zmiňovaných autorů Karhanové a Homoláče (2001). Některé články zdůrazňují, že konkrétní cizinci nejsou nijak problematictí, že nepáchají trestné činy, že pilně pracují atd. Takové výroky sice v prvním plánu posilují pozitivní dojem z těchto lidí, ale současně velmi silně utvrzují předpoklad, že obvykle cizinci takoví jsou. Jeden obyvatel Stráže pod Ralskem například o obyvatelích uprchlického tábora říká: „Nevadí nám.“ A nepřímo tím posiluje představu, normativní očekávání, že by vadit měli (V uprchlickém táboře je klid, MF Dnes, 1.10.2001, Kraj Liberecký, str. 1). Podobný efekt má vytrvalé zdůrazňování píle vietnamských obchodníků a jejich dětí navštěvujících české školy, které vlastně reaguje na nevyslovené očekávání, že cizinci obvykle pilní nejsou a přicházejí do ČR především proto, aby se přiživili na cizí účet.

Jinou ukázkou toho, jak dobře míněný článek může přispívat k utvrzování představ o jedné skupině cizinců, najdeme v článku „Ukrajinec podniká a studuje“ (MF Dnes, 20.3.2002, Jižní Čechy, str. 1). Už samotný titulek nepřímo naznačuje výjimečnost toho, že nějaký Ukrajinec podniká a studuje. V následujícím textu je autor článku více explicitní, když o ukrajinském studentovi a podnikateli říká:

Nepije, nekouří, nepere se. Podniká a studuje. Šestadvacetiletý Ukrajinec Michael Razumnjak se vymyká všeobecným představám, které v Čechách většinou panují o dělnících z východu. Bydlí s rodinou v Husinci a v Prachaticích má malou provozovnu na opravu obuvi, kde je sám sobě odpovědným vedoucím.

Tím, že článek začíná slovy „nepije, nekouří, nepere se“, dost pravděpodobně přispívá k posilování obrazu Ukrajince, který „pije, kouří, pere se“. Stejný účinek bude mít nejspíš na čtenáře následující věta, kde se píše o tom, že Michael Razumnjak se „vymyká všeobecným představám (...) o dělnících z východu“.

Něco podobného můžeme najít i v dalších „příbězích cizinců“. Například jeden z článků o životě čínské komunity u nás cituje odpovědi čínského obchodníka a zdůrazňuje, že onen Číňan „má pověst seriózního obchodníka a nikdy neměl konflikt se zákony ani pletky s mafií“ (Číňané u nás, Magazin Práva, 4.7.2002, Reportáž, str. 4).

Žít s nimi je normální

Výše popsanému předpokladu problematicčnosti cizinců se podobá i další předpoklad – předpoklad toho, že pobyt cizinců v České republice je něco zvláštního nebo dokonce

patologického. S tímto předpokladem se v různých textech zachází různě. Některé názory ho výslovně potvrzují, některé ho popírají a tím nepřímou utvrzují jeho rozšířenost. Některé články ale pobyt cizinců u nás vůbec netematizují jako problém a tím asi nejsilněji mění představu o tom, jak se na cizince u nás dívat.

To se týká především některých „příběhů cizinců“. „Příběhy cizinců“ totiž různými způsoby vytvářejí a posilují představu normality toho, že u nás žijí cizinci. Mnohé z nich to dělají samozřejmě už tím, že o cizincích píše s cílem přiblížit českému čtenáři život cizinců v Čechách. Jiné z nich explicitně říkají: „Je normální, že k nám přicházejí cizinci.“ Například článek o moldavských nelegálních pracovnících nejprve líčí jejich ekonomickou situaci doma v Moldávii, aby pak mohl vysvětlit, že jít za prací je přirozené (Český mlýn na přistěhovalce, Reflex, 20.9.2001, Problém, str. 30). Argument článku umocňuje srovnání s Čechy, kteří také odcházejí za prací do zahraničí. Některé články naopak nastolují představu normality soužití s cizinci velmi nenápadně. A sice tak, že vyprávějí o životě konkrétního cizince, ale zároveň se příliš nezabývají jeho cizinectvím. Důležitější je životní osud konkrétního člověka, jeho kvalifikace apod. Hezkou ukázkou je článek o angolském faráři působícím na moravském venkově (Africký pionýr farářem, Reflex, 13.12.2001, Příběh, str. 34).

Přehlednuté či vytěsněné souvislosti

Další problém se týká zjevné povrchnosti řady článků. Nečetli jsme noviny jako běžný čtenář. Četli jsme je mnohem pozorněji. Také jsme cíleně četli články na stejné téma, které vycházely s denním, týdenním nebo i měsíčním a delším odstupem. Díky tomu jsme mohli nahlédnout, jak často novináři přehlížejí rozpory a souvislosti, které jsou v rámci novin patrné. Jako příklad uvedeme novinářem nijak nekomentovaný názor ředitele školy na připravovaný zákon o třídách menšin. Ředitel říká, že si nedovede představit, kde by sehnal například učitele ukrajinštiny, kdyby ho měl pro ukrajinské žáky zajistit (Úkol: Domluvit se, MF Dnes, 9.2.2002, Kraj Plzeňský, str. 3). Přitom v jiných článcích se mnohokrát opakuje, že manuálně pracující cizinci u nás mají obvykle vyšší vzdělání, často dokonce vysokoškolské. Ale tato souvislost není v článku nijak zmíněna.

Problém chybějících souvislostí se objevuje také v dalších článcích. Nejnápadněji to ilustruje jeden z článků o čínské komunitě (Číňané u nás, Magazin Práva, 4.7.2001, Reportáž, str. 4). Článek má charakter reportáže o životě Číňanů v Čechách, jeho součástí (nikoliv nevýznamnou) je při tom výpověď čínského obchodníka, který byl téměř okamžitě poté, co se

dostal do České republiky, zatčen a strávil zde několik let ve vězení. V článku vypráví příběh svojí ilegální cesty do Anglie a příběh svého zatčení v Praze, jeho příběh však není příběhem běžného Číňana žijícího v Čechách, jak by odpovídalo tématu článku.

Vietnamský žebřák, rumunský dělník a ukrajinský trhovce: Stručné charakteristiky jednotlivých skupin článků

Statistiky: Počty článků a počty cizinců

Zabýváme se třemi skupinami článků. Technicky vznikly tak, že do nich byly zařazeny všechny články ze sledovaných periodik, které obsahovaly řetězce písmen {rumun}, {vietnam} a {ukrajín}. Takto vygenerované skupiny článků obsahují jednak texty, které tvoří předmět této analýzy, a jednak články, kterými se zabýváme jen velmi okrajově – ty se tematicky týkají především zahraničí, ale také kultury a sportu. Už dříve jsme popsali, proč jsme sportovní a kulturní rubriky novin vynechali (str. 9). Počty relevantních a nerelevantních článků jsou u článků obsahujících řetězce {rumun}, {vietnam} a {ukrajín} různé. Tyto rozdíly se pokusíme ve stručnosti vysvětlit.

Rumunsko a Ukrajina jsou země, které jsou geograficky, politicky i kulturně poměrně blízké České republice. To vysvětluje velký podíl článků, které se věnují zahraničním událostem spojeným s těmito zeměmi, a také událostem, které se týkají sportu a kultury: 711 takových článků je o Rumunsku a 1293 článků o Ukrajině. Vietnam je oproti tomu zemí geograficky, politicky i kulturně vzdálenou, a proto se o něm pravděpodobně takovýmto způsobem píše méně: 309 článků se týká zahraničních, kulturních a sportovních událostí spojených s Vietnamem. V dalších 126 článcích nejde o události týkající se přímo Vietnamu, ale o srovnávání různých konfliktů s vietnamskou válkou.

Tabulka 2: počty článků ve výběru, které obsahují kořeny {rumun}, {vietnam}, {ukrajín}

	celkem	zahraničí, sport, kultura, historie apod.	po odfiltrování
{rumun}	881	711 (81 %)	170 (19 %)
{vietnam}	1.165	435 (37 %) z toho vietnamská válka 126 (11 %)	730 (63 %)
{ukrajín}	2.147	1293 (60 %)	854 (40 %)

Podívejme se teď na počty článků, které se týkají tří analyzovaných skupin cizinců a současně se vztahují k území České republiky. Nejčastěji se píše o Ukrajincích (854 článků), o něco méně o Vietnamcích (730 článků) a nejméně o Rumunech (170 článků). Asi nejdůležitějším faktorem, který tuto různou mediální viditelnost vysvětluje, je počet občanů Vietnamu, Rumunska a Ukrajiny, kteří u nás žijí. Tyto počty však není úplně snadné odhadnout. Lze totiž jen těžko zjistit, kolik je v České republice těch, kteří svůj pobyt nijak nelegalizovali. Zdeněk Uherek uvádí počty osob, které v České republice měly k 31.12.2000

trvalý pobyt nebo víza nad 90 dní. Takových občanů Ukrajiny bylo v ČR 50 212 a občanů Vietnamu 23 566. U Rumunů počet neuvádí, ačkoli píše, že jde o početně významnou skupinu (Uherek 2002: 195). Sčítání lidu, domů a bytů z 1.3.2001 uvádí 1 238 lidí rumunské národnosti. Podle údajů Ministerstva práce a sociálních věcí u nás v roce 2001 pracovalo 775 občanů Rumunska (Cizinci jsou v ČR spíše jako podnikatelé, Lidové noviny, 3.9.2001, Domov, str. 2). V každém případě je u nás občanů Rumunska výrazně méně než občanů Vietnamu či Ukrajiny.

Přestože je Rumunů u nás pravděpodobně zhruba dvacetkrát méně než Vietnamců a padesátkrát méně než Ukrajinců, píše se o nich jen asi čtyřikrát méně než o Vietnamcích a pětkrát méně než o Ukrajincích. Pokud se podíváme na obsah těchto článků, zjistíme, že se v nich píše téměř výhradně o lidech, kteří v ČR požádali o azyl. Počet článků, které se týkají občanů Rumunska, je tedy možné vysvětlit především tím, že tito lidé tvoří (přesněji donedávna tvořili) jednu z nejpočetnějších skupin žadatelů o azyl v České republice. Z tabulky 3 vidíme, že v počtu žádostí o azyl do konce roku 2002 jsou početně srovnatelní s občany Ukrajiny a Vietnamu.⁸

Tabulka 3: Žadatelé o azyl, přidělené azyly

státní příslušnost	žadatelů o azyl do konce roku 2002	
Rumunsko	5.881	10 %
Ukrajina	7.665	13 %
Vietnam	3.301	5 %
Celkem	60.467	100 %

Pro představu o počtech žadatelů o azyl přicházejících z Rumunska je také velmi důležitý časový vývoj. V průběhu let 2001 a 2002 totiž došlo k výrazným změnám. V průběhu roku 2001 se jejich počet nejprve výrazně zvyšoval. Za celý rok 2001 to bylo 1848 žadatelů, zatímco o rok dříve to bylo tři a půl krát méně (510 žadatelů v roce 2000). Na konci roku 2001 počet žadatelů naopak velmi výrazně poklesl, takže za celý rok 2002 požádalo v České republice o azyl jen 98 občanů Rumunska.⁹

Tabulka 4: Žadatelé o azyl v ČR, udělené azyly v ČR, Rumunsko, vývoj v čase

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002

⁸ Jen pro úplnost dodáme, že vysoký počet žadatelů o azyl ještě neznamená vysoký počet azylů udělených. Až do roku 1996 bylo občanům Rumunska uděleno velké množství ze všech azylů udělených Českou republikou (468, tj. 21 % všech azylů udělených do konce roku 2002). Ale v roce 1997 už jich bylo jen 5 a od roku 1998 do roku 2002 pouze jeden.

⁹ Všechny údaje o počtech žadatelů o azyl pocházejí z internetových stránek ministerstva vnitra «<http://www.mvcr.cz/uprchlici>».

žadatelé	1080	656	78	60	58	490	693	159	27	124	510	1848	98
azyl udělen	23	325	26	54	11	1	28	5	-	1	-	-	-

Tento vývoj se odrazil ve vývoji obsahu i počtu článků týkajících se Rumunů na území České republiky. Co se týče počtů článků v jednotlivých měsících, v průběhu studovaného roku jich postupně ubývá. Zatímco v prvních osmi měsících sledovaného období vycházelo mezi 10 a 30 články za měsíc, ve posledních čtyřech měsících to bylo už jen 2 až 8 článků. Řada článků se tomuto vývoji také explicitně věnuje. Více o tom píšeme v následující kapitole, kde popisujeme strukturu obsahu článků o lidech přicházejících z Rumunska.

Tématická struktura článků o lidech pocházejících z Rumunska, Vietnamu a Ukrajiny

Lidé pocházející z Rumunska

Podobně jako u ostatních dvou skupin cizinců, kterými se zabýváme, i většina článků o Rumunech se nějakým způsobem týká kriminality. Ovšem na rozdíl od Vietnamců a Ukrajinců se téměř všechny tyto články týkají lidí, kteří u nás požádali o azyl a čekali na vyřízení, respektive zamítnutí¹⁰ svojí žádosti. Vzhledem k tomu je důležité zmínit události, které se staly na přelomu let 2001 a 2002 – tyto události se totiž odrazily v člancích, o kterých mluvíme. První z nich je schválení a začátek platnosti nového azylového zákona. V souvislosti s tímto zákonem se v člancích uvádějí statistiky počtů žadatelů z různých zemí, včetně Rumunska, které zabírá jedno z čelních míst. Další událostí byla hrozba zavedení vízové povinnosti pro Rumunsko, jako důvod je v textech uváděn velký počet žadatelů o azyl z této země. Poslední událostí byl pokles počtu žádostí, díky kterému česká vláda nakonec víza nezavedla. Pokles souvisel s opatřeními rumunské vlády, ovšem pouze jeden článek se zabývá i tím, o jaká opatření se jednalo.

Velká skupina článků se týká žadatelů o azyl, kteří spáchali nějaký trestný čin nebo přestupek nebo jsou z takové činnosti podezřelí. Řada článků informuje o ilegálních přechodech hranic, jde téměř výhradně o pokusy přejít hranici do Německa nebo do Rakouska. Dalších několik článků se týká krádeží, jeden skořápkáře, jeden vraždy a jeden organizovaného zločinu. Ve dvou člancích jsou občané Rumunska obětmi trestného činu nebo nešťastné náhody. Jeden článek mluví o okradeném řidiči kamiónu z Rumunska a jeden o utonulém Rumunovi, „který v Čechách delší dobu pracoval“.

Většina textů, o kterých byla doposud řeč, má charakter krátké, několikařádkové zprávičky založené na policejní svodce. Kriminalitou se zabývají ale i delší články. Kapsářům, zlodějům a žebrákům se věnuje skupina článků o řešení situace v Brně, kde se „strážníci (...) potýkají se skupinou 50 rumunských žebráků. Zejména cizinky s dětmi v náručích zastavují kolemjdoucí a žádají od nich drobné.“ V souvislosti s těmito lidmi se mluví také o uprchlických táborech, ze kterých podle městských strážníků většinou do Brna přišli.

Několik dalších článků má charakter krátké reportáže přímo z uprchlických táborů a uprchlických táborů se týká také jedna událost, o které vyšla krátká zpráva ve všech čtyřech sledovaných denících: Hasiče pokousala žena nakažená syfilidou¹¹; Hasiči mají strach, že se při zásahu nakazili syfilidou¹²; Léčila se na syfilis a pokousala hasiče¹³; Pokousala na sloupu hasiče¹⁴.

Syfilis není jedinou nemocí, skrze kterou se Rumuni dostali do českých novin. Hodně se psalo také o tuberkulóze. Některé články se zabývaly statistikami nemocných, podle nichž sice dlouhodobě klesá počet nakažených, ale roste mezi nimi podíl cizích státních příslušníků, včetně občanů Rumunska. Významnou část článků o tuberkulóze tvoří ve sledovaném období zpravodajství o pacientovi, který utekl z nemocnice s otevřenou, tedy infekční formou TBC. Tento pacient byl občanem Rumunska a psalo se o něm v průběhu února 2002.

Co se týče způsobů, jakým se Rumuni v člancích objeví, je třeba zmínit ještě různé statistiky a tabulky. V těchto člancích se Rumuni často neobjeví jinak než v podobě čísel. Píše se v nich obecně o sčítání lidu, o cizincích zaměstnaných v ČR nebo o uprchlících a jiných migrantech přicházejících do republiky, případně o demografické situaci.

Za pozornost stojí také slova Rumun nebo rumunský využité jako metafora. Jde o tři články, ze kterých je zřejmé, že tato slova již získala pejorativní nádech. Rumuni jsou zmíněni také ve dvou člancích komentářového typu. V jednom případě jsou použiti jako příklad jiného středoevropského národa než je český a v dalším autor kritizuje české předsudečné uvažování o ostatních národech; o Rumunech si prý Češi myslí, že jsou „divokými potomky Dráculy“.

¹⁰ Vzhledem ke statistikám kladně vyřízených azylových žádostí můžeme říci, že čekali na její zamítnutí (viz «www.mvcr.cz»).

¹¹ Lidové noviny, 26.4.2002, Domov, str. 6

¹² MF Dnes, 26.4.2002, Moravskoslezský kraj, str. 1

¹³ Blesk 26.4.2002, Morava/Slezsko, str. 4

¹⁴ Právo, 26.4.2002, Kronika dne, str. 4

Důležité je poukázat na jeden článek, který je založen na výpovědi učitelky, která pochází z Rumunska a už tři roky učí v Čechách. Je to jeden ze dvou článků, kde je zprostředkována výpověď někoho z těch, o kterých je řeč, tedy o Rumunech v České republice.

Nakonec je tu několik článků, které nezapadají do žádné z dosud uvedených skupin. O Rumunech je v nich často jen zmínka. Nebudeme uvádět jejich přesnější charakteristiku. Jde o články, které jsou uvedeny ve spodní části tabulky 5.

Tabulka 5: 170 článků týkajících se Rumunů a rumunských státních příslušníků na území ČR, deskripce¹⁵

Kriminalita		azyl	další témata		
llegální přechody hranic	41	zavedení vízové povinnosti pro Rumunsko	26	tuberkulóza	29
Kapsáři	14	uprchlické tábory	17	žebráci	11
Zloději	5	nový azylový zákon	3	zaměstnávání cizinců	2
ostatní kriminalita, násilná smrt			7	rumunský velvyslanec	2
<ul style="list-style-type: none"> • Vražda • Sebevražda • organizovaný zločin • skořápkář • okradený rumunský řidič • utonulý Rumun 				Statistiky	7
Přirovnání, synonyma				<ul style="list-style-type: none"> • rostoucí počet uprchlíků • vymírání populace • očekávání žadatelů z Afghánistánu • statistiky o národnostech a cizích státních příslušnících ze sčítání lidu 	
<ul style="list-style-type: none"> • „Mysleli si, že jedou někam do Rumunska.“ • „Ten vedoucí, co vypadá jako nějaký Rumun, nám také lhal a nakonec posílal k soudu, že vyhrajeme.“ • „V Pardubicích to vypadá jak v rumunském kempu. Volně tu pobíhají zvířata a nakonec by mohlo někoho napadnout pást na sídlišti třeba vepře.“ • „Každý v Česku přece ví, že Američané jsou legrační, Němci nám chtějí vše ukrást, sedláci Poláci nám závidí, Rumuni jsou divocí potomci Drákuly, Slováci pijí hodně borovičky a snad jen Britové se nám v podstatě vyrovnají, protože mají královnu a mnoho skvělých vlastností. Tato malá země stále zůstává zakleta do přesvědčení o svých pravdách, o své výlučnosti, zakleta do neexistujícího barvotiskově krvavého mikrosvěta a la televize Nova.“ • „Opravdu se Martin Komárek domnívá, že kdyby ve středu města bydleli například Maďaři nebo Rumuni, rádi by riskovali život, aby se Svobodná Evropa nemusela stěhovat? Proto, aby nezastávali české pojetí svobody?“ 					5
Ostatní články					4
<ul style="list-style-type: none"> • Článek o učitelce, která pochází z Rumunska a už třetí rok učí české žáky v Kaplicích • Článek o zařízení pro pomoc uprchlíkům, které zřídila českobudějovická diecézní charita • Rozhovor se starostou obce Stárkov: „Nejde o peníze, ale o kulturní spolupráci. Například velký problém nastal tím, že Němci si s odsunem odvezli vlastní folklór. My nic takového nemáme, obyvatelstvo sestává ze směsice Čechů, Maďarů, Rumunů, Poláků či kladských Němců. Spoluprací s krajany můžeme ukázat, že i tady existoval folklór, že Stárkov byl soběstačný a žil.“ • Článek o sňatcích na zámku Klenová, kde někdy uzavírají sňatky i páry, kde alespoň jeden snoubenec je cizinec, v jednom případě byla nevěsta Rumunka. 					

¹⁵ V tabulce jsou uvedena témata a počty článků, které o těchto tématech píše. Řada článků se týká více témat současně, takže součet všech čísel je vyšší než celkový počet článků.

Lidé pocházející z Vietnamu

Také v případě článků, ve kterých se mluví o Vietnamcích žijících v České republice, převládají články o kriminalitě. O naprosté většině Vietnamců se píše jako o trhovcích, jako o prodejcích ve stáncích, někdy v kamenných obchodech, jako o majitelích stánků, obchodů a celých tržišť, ale také barů a heren, jako o obchodnících a podnikatelích. Nejpočetnější skupina článků se týká kriminality úzce spojené s provozováním stánkového prodeje. Jde o pašování padělaného zboží přes hranice a o jeho prodej na tržištích. Články zpravidla krátce informují o úspěšném zákroku celníků nebo o policejním zátahu na tržišti. Přitom tyto články neinformují vždy jen o kriminalitě obchodníků, ale také o jejich propojení s policisty a celníky. Jde o zapojení celníků do pašování a o úplatky, které přijali či naopak odmítli policisté. O úplatcích se píše i v souvislosti s dopravními přestupky. Píše se také o pyrotechnickém zboží prodávaném vietnamskými obchodníky v rozporu s předpisy. Za pozornost stojí články o paradoxním obvinění vietnamských prodejců, kteří distribuovali rasistické nahrávky, zaměřené mimo jiné právě proti Vietnamcům. Poměrně velké množství článků se také týká ilegálních přechodů hranic.

Spektrum dalších činů, skrze které se Vietnamci dostávají do novin, je poměrně pestré. Po kriminalitě přímo spojené s tržišti tvoří další velmi početnou skupinu články o násilí. Jde o různé typy činů, od hádek končících rvačkou, přes loupeže a vydírání až po vraždy. Přitom Vietnamci v těchto člancích vystupují v různých rolích. Nejčastěji v rolích pachatelů, ale rozdíl oproti počtu článků, kdy jsou Vietnamci obětí nějakého trestného činu, není příliš velký (69: 45). V jednom případě je „muž vietnamské státní příslušnosti“ svědkem, kterého hledá policie. Dva články jsou o odvážném vietnamském obchodníkovi, který strhl kabelku ženě, jež vyloupila sousední trafikou. Díky dokladům z kabelky byla lupička dopadena. Menší počet článků se týká krádeží – v nich jsou Vietnamci většinou v roli okradených. Jen ve čtyřech případech informují články o vietnamských zlodějích. Dalšími tématy článků o Vietnamcích, které souvisejí s porušováním zákona, jsou drogy, prostituce, organizovaný zločin, falšování peněz, podvody a dopravní nehody. Občané Vietnamu bývají také zadrženi při příchodu do ČR, zejména ze Slovenska, nebo naopak při snaze přejít nelegálně do Rakouska či do Německa. V člancích o ilegálních přechodech hranic se o nich někdy píše také jako o převaděčích.

Vedle článků o kriminalitě přímo spojené s tržišti a vedle článků o jiných typech konfliktů se zákonem je tu velká skupina článků, kde se píše o „vietnamských tržištích“ bez spojení s kriminalitou. Lze vymezit dva odlišné způsoby, jakými se tržiště do novin dostávají. V prvním případě jde o zmínku v rámci nějakého jiného tématu, například při popisu charakteru nějakého města nebo volební kampaně politické strany. V tomto případě se popisuje nějaká obecná charakteristika těchto tržišť. Velmi často je tržnice zmiňována jako úpadkové, nevzhledné, nedůstojné a nevhodné využití nějakého prostoru. Mluví se také o nízké kvalitě prodávaného zboží, ale současně o velkém zájmu zákazníků toto levné zboží nakupovat. Poslední podobnou charakteristikou spojovanou s tržišti je ochota a úslužnost, které prokazují vietnamští prodejci. Tržiště jsou také někdy jen jakousi samozřejmou kulisou, pozadím, na kterém je popisována jiná událost, například fakt, že v pohraničí hodně sněží. V článcích se také mluví o tendenci obchodníků přecházet ze stánků do kamenných obchodů a o tom, že zisky z tržišť klesají. V obecné rovině se o tržištích mluví také ve spojení s volební kampaní ODS, která se věnovala problematice přistěhovalců. Tyto články se v novinách objevovaly zhruba od poloviny května do poloviny června 2002. Vedle článků, kde se spíše mluví o jakémsi jevu vietnamských tržišť, jsou tu texty, které se týkají konkrétní události nebo kauzy přímo spojené s nějakým stánkem nebo konkrétním tržištěm. V srpnu 2002 se psalo například o tom, že mnoho stánků bylo zničeno při povodních. V lednu, březnu a červnu 2002 se objevily články o padajících kusech skal, které byly důvodem k evakuaci obyvatel Hřenska i stánkařů, kteří tu podnikali. Do novin se dostaly také požáry, které zničily stánky i celé tržnice. Psalo se také o kauze, ve které šlo o majetkový spor o tržnici Dragoun mezi městem Cheb a firmou Lanzaro, kterou vlastnili stánkaři.

Další skupinu článků, kterou lze poměrně dobře vymezit, jsou články, jejichž téma přímo nesouvisí ani s kriminalitou ani s tržnicemi a podnikáním. Lidé, o kterých tyto články mluví, jsou sice také většinou označováni jako trhovci nebo podnikatelé, ale články se věnují nějakému jinému rozměru jejich života. Poměrně velkou skupinu článků tvoří texty o vietnamských dětech ve školách¹⁶. Dále se píše o zapojování vietnamských podnikatelů do místní samosprávy, jde například jednu podnikatelku, která se stala členkou ašské městské komise pro rozvoj města. Poměrně viditelné jsou také články o lunárním novém roce, který Vietnamci slaví. Mediální pozornost vzbudila i čtyřčata, která se narodila jedné vietnamské

¹⁶ Tématu cizinců ve školách se věnujeme v samostatné kapitole (Škola, str. 41).

mamince. O Vietnamcích se píše také v souvislosti s bydlením. Píše se o tom, že vietnamští podnikatelé jsou schopni platit za bydlení více než jiné rodiny nebo o tom, že některé byty jsou pronajímány většímu počtu cizinců (třeba dvaceti) a že mezi nájemníky takových bytů jsou i Vietnamci. O Vietnamcích se píše také ve spojitosti s rostoucím podílem cizinců nakažených TBC. Více se tomuto tématu věnujeme v souvislosti s Rumuny (str. 23). Několik článků se týká nakládání s odpady. V jednom případě šlo o neodklizený odpad u restaurace, jindy o zákon, podle kterého by cizinci za neplatili za odpad, protože v zákoně se mluví o lidech, kteří mají na území obce trvalý pobyt.

Mezi články o Vietnamcích je patrná skupina těch, jejichž tématem je život vietnamské komunity u nás. Patří sem reportáže a rozhovory s Vietnamci. Hlas tu mají ti, o kterých se píše. Za pozornost stojí série článků, ve kterých jsou zveřejněny výsledky dotazníkového průzkumu chebských Vietnamců. O těchto člancích píšeme i v jiné kapitole textu (Příběhy cizinců, str. 37).

Impulesem pro vznik několika článků bylo sčítání lidu. Tyto texty uvádějí zjištěný podíl různých skupin cizinců mezi obyvateli některého kraje nebo celé republiky. Statistické údaje jsou podkladem několika rozsáhlejších textů, které analyzují demografickou situaci nebo imigraci do České republiky. Vietnamci jsou zmíněni také v řadě různých rozhovorů, ale obvykle jde o kratičké zmínky, ve kterých se reprodukuje obecně sdílené informace a názory. Často se týkají spíše postojů většinové společnosti k cizincům než cizinců samotných. To platí i o většině úvah, názorů a komentářů, ve kterých se mluví o Vietnamcích.

Poslední skupinu článků tvoří ty, které jednoduše nezapadají do žádné z uvedených kategorií. Jde zhruba o 11 % článků. Jejich struktura je podobná jako struktura celého souboru článků – asi polovina se jich týká kriminality. Patří sem například tři články o vietnamských pytlácích, kteří načerno lovili ryby. O něco méně článků se týká tržiště. Do této skupiny můžeme zařadit například článek o prodeji čerstvě zabitě syrové drůbeže na tržnici v pražských Malešicích. V řadě článků se obě témata – kriminalita a tržiště – prolínají. Je tu například článek o falešné inspektorce, která vybírala pokuty mezi Aší a Jáchymovem. Jiný článek je o koze, která se zaběhla chomutovskému stánkaři. V jednom ze zbývajících článků, které nejsou ani o tržnicích ani o kriminalitě, mluví krupiór, ke kterému do kasina chodili Vietnamci a proto umí počítat vietnamsky. V jiném článku odmítla žadatelka o adopci přijmout dítě, jehož otcem byl Vietnamec.

Tabulka 6: 730 článků týkajících se lidí pocházejících z Vietnamu¹⁷

Kriminalita		Tržiště	Ostatní		
Padělky			78	Škola	20
Pašování			39	Samospráva	14
Prodej rasistických písni na tržištích			3	oslavy lunárního nového roku	13
Prodej pyrotechnické zboží proti předpisům			4	narození vietnamských čtyřčat	8
Násilí role Vietnamce v textu: 69 agresor 43 oběť 8 oběť i agresor 1 svědek 2 hrdina, který odvážným činem pomohl dopadnout lupiče	123	články, kde se tematizuje některá charakteristika tržnic: tržnice jako nehezky prostor, jako nedůstojné využití nějakého prostoru; zájem lidí o nákupy na tržištích; nekvalitní zboží; úslužnost prodejců vůči zákazníkům	53	Byty	6
Krádeže role Vietnamce v textu 20 okradený 4 zloděj	24	Volební kampaň ODS, ve které tato strana prosazovala větší kontrolu imigrace a podnikání na tržištích	24	TBC	6
Kriminalita police a celníků (přijaté i odmítnuté úplatky, podíl celníků na pašování, podvody s účastí police)	30	kulisa – jde o články, kde se vietnamské tržiště objevuje jako kulisa nějaké události nebo obecněji života v ČR	16	Odpady	4
Drogy	28	tendence vietnamských podnikatelů přecházet ze stánků do kamenných obchodů	6	o životě Vietnamců (články, kde se vyskytují soustavnější výpovědi Vietnamců a popis jejich života)	6
Organizovaný zločin	12	zisky z podnikání klesají	2	výzkum vietnamské komunity v Chebu	7
Prostituce	5	záplavy ničící zboží a tržiště	21		
Falešné peníze	10	padající skály v Hřensku	15	Další žánry	
Podvod, při kterém dva Vietnamští podnikatelé neuhradili telefonní poplatky za několik set tisíc korun	7	požár stánku nebo tržiště	14	úvahy, názory, komentáře	17
Dopravní nehoda	7	majetkové problémy s chebským tržištěm Dragoun a firmou Lanzaro	13	rozhovor	13
	3			statistiky	9
Ilegální přechody hranic	25			podrobnější analýza statist. údajů	4
Ostatní jednotlivé články, které nebyly zařazeny do žádných větších kategorií					87
19 kriminalita na tržnicích					
26 ostatní kriminalita					
25 ostatní tržnice					
17 ostatní					

¹⁷ V tabulce jsou uvedena témata a počty článků, které o těchto tématech píše. Řada článků se týká více témat současně, takže součet všech čísel je vyšší než celkový počet článků.

Lidé pocházející z Ukrajiny

Ani Ukrajinci na tom nejsou v porovnání s předchozími dvěma skupinami lépe. Spíš naopak. Stejně jako Vietnamci a Rumuni také Ukrajinci se dostávají do novin především skrze témata spojená s kriminalitou. Rozdíl je v tom, o jaký typ kriminality se jedná. V případě Rumunů jsou to hlavně ilegální přechody hranic, kapesní krádeže nebo žebrání. V případě Vietnamců je to kriminalita spojená s prodejem zboží na tržištích. Pokud jde o Ukrajince, představují dvě nejpočetnější skupiny články o vraždách a loupežích, tedy články o nejzávažnějších trestných činech. Dále se píše o násilných činech, ukrajinské mafii nebo krádežích. Ne vždycky zde Ukrajinci vystupují v roli pachatele. V některých člancích vystupují naopak jako oběti, v jiných zároveň jako pachatelé i oběti. To většinou znamená, že Ukrajinci stojí na obou stranách trestného činu. Ukrajinci přepadli a oloupili své krajany na ubytovně, Ukrajinec zabil ukrajinskou prostitutku apod. Někdy to ale také může znamenat, že pachatel a oběť je jedna a táž osoba. To se týká například situací, kdy Ukrajinec nejprve někoho napadl a sám byl přitom zastřelen.

To, skrze jaké role se Ukrajinci do novinových zpráv dostávají, souvisí pravděpodobně s charakterem trestné činnosti. V případě násilných činů a vražd je poměr článků, v nichž se Ukrajinci objevují jako pachatelé nebo oběti trestných činů, relativně vyrovnaný. V obou případech se sice o Ukrajincích píše nejčastěji jako o pachatelích, zároveň se téměř stejně často píše o situacích, kdy Ukrajinci byli aktéry nějakého trestného činu na obou stranách, tedy v rolích pachatelů i obětí (podrobněji viz tabulka 7). U článků o krádežích a loupežích se tento poměr výrazně liší. V případě krádeží vystupují Ukrajinci téměř výhradně v roli pachatelů a jen ve třech případech z 32 v roli obětí. Podobné je to s články, které se týkají loupeží. V 76 se Ukrajinec objevuje v roli pachatele, v 10 v roli oběti a ve 26 v obou rolích.

Pokus rozlišit články podle toho, zda v nich jsou Ukrajinci popisováni v rolích pachatelů nebo naopak obětí, znovu ukazuje, jak problematické může být rozdělení novinových zpráv o nějaké skupině na pozitivní a negativní. Jen u některých článků můžeme totiž s jistotou říci, že pachatelem či obětí byl právě Ukrajinec. Jindy to ale není vůbec jisté, v článku se píše o tom, že „pravděpodobně“ šlo o Ukrajince nebo že pachatel mluvil ukrajinsky nebo česky s ukrajinským přízvukem. Pokud není v článku národnost uvedena, můžeme se o tom, že šlo o Ukrajince, dohadovat jen z kontextu. Třeba proto, že přepadený řidič měl u sebe ukrajinské hřivny a že uvedl, že lupiči měli lvovský přízvuk. V dalších člancích se zase nějaký trestný

čin, například vražda, dává nepřímou do souvislosti s tím, že oběť ubytovávala nebo zaměstnávala Ukrajince. Často se také nedá jednoznačně určit, jestli byl Ukrajinec v roli pachatele nebo oběti, neboť jako čtenáři máme k dispozici jen neúplné informace. V některých článcích se objevují Ukrajinci nikoliv jako skuteční, ale potenciální pachatelé (najali si na ně Ukrajince). V jednom či dvou takových případech najatý ukrajinský vrah upozornil svoji budoucí oběť na to, co se chystá.

Další dvě početné skupiny článků se týkají ukrajinské mafie a ochrany hranic. Článků, v nichž se objevuje zmínka o ukrajinské mafii, je poměrně dost – celkem sedmdesát. Zajímavé je na nich především to, že jen výjimečně se v nich objevuje vysvětlení toho, jaké skupiny nebo činnosti lze považovat za mafii. Některé články se mimo jiné věnují také popisu, jak funguje ukrajinská mafie. Některé se pravděpodobně týkají činnosti skutečné mafie, to ale z většiny článků nezjistíme, pokud se v nich nemluví například o tzv. brigádách – Ivovské, luhanské či jiné. Obvykle je ale spojení ukrajinská mafie v článcích použito jako termín, který nese obecně sdílený a srozumitelný význam a nevyžaduje podrobnější vysvětlení. Označení ukrajinská mafie má tak funkci nálepky, kterou lze přiřadit nějakému jednání. Například necelou pětinu z článků o ukrajinské mafii tvoří články, kde je reprodukován výrok politika ODS o tom, že jeho strana používá praktiky ukrajinské mafie.

Druhou zajímavou skupinou jsou články o ochraně hranic. Ty se týkají většinou nelegálního pobytu ukrajinských dělníků na území ČR. Zpravidla mají podobu krátkých zpráv o tom, že byl zadržen Ukrajinec bez dokladů a že bude vyhoštěn. Často jde o dělníky, kteří byli zadrženi v práci nebo na ubytovně při policejní akci proti ilegálním pracovníkům. Je tady i několik článků o českých občanech, kteří byli souzeni za pašování Ukrajinců.

Články o kriminalitě představují 70 % z celkového počtu analyzovaných článků o Ukrajincích. Kromě témat popsaných v předchozích odstavcích jsou tu ještě články o Ukrajincích v českých věznicích, o ukrajinských prostitutkách, o vydírání. Menší skupiny článků obsahují články o falešných pasech a falešných bankovkách, o dopravních nehodách Ukrajinců, o výrobě nebo prodeji drog, pytláctví apod. Celkový počet článků souvisejících s kriminalitou může snadno vyvolávat dojem, že co Ukrajinec, to pachatel nebo přinejmenším aktér trestného činu. Podíváme-li se však na vybrané články důkladněji, zjistíme, že podstatnou část tvoří kauzy, o kterých se v průběhu roku opakovaně psalo. Opakovaně se například psalo o vraždě ukrajinské prostitutky nebo o vraždě Ukrajince na pražském sídlišti,

o přestřelce mezi Ukrajinci, která skončila smrtí jednoho z nich, nebo o Ukrajincích, kteří zabili dva Moldavany.

Vedle článků o kriminalitě tvoří další velkou skupinu články o ukrajinských dělnících. Také ukrajínští dělníci se do novin dostávají obvykle skrze nějakou událost, která souvisí s kriminalitou. Píše se například o přepadení ubytovny zahraničních dělníků, o vyděračích, kteří vydávali dagestánské dělníky za Ukrajince nebo o dělnících, kteří v Čechách pracují načerno. Dalšími dvěma tématy, o nichž noviny informují, jsou pracovní úrazy a zaměstnávání cizinců. Přitom články o pracovních úrazech můžeme často označit jako články, které se také vztahují ke kriminalitě, ať už jde o porušení bezpečnostních předpisů ze strany firmy, která dělníka zaměstnávala, nebo o porušení předpisů ze strany samotného dělníka. Takových článků je ve výběru poměrně dost. Nejznámější případ se týkal zavalení ukrajinského dělníka hliněnou lavinou (například článek „Za smrt Ukrajince obvinili dva lidi“, MF Dnes, 23.5.2002, Severní Čechy, Str. 1). Články o zaměstnávání cizinců mívají charakter komentovaných statistik o tom, kolik cizinců pracuje v konkrétním kraji či okrese. Nebo jsou to články, které tematizují zaměstnávání cizinců (někdy konkrétně Ukrajinců) v souvislosti s nedostatkem pracovních příležitostí v některých regionech nebo naopak v souvislosti s nedostatkem pracovních sil v některých profesích.

Za zmínku stojí také skupina článků, v nichž se označení Ukrajinec, ukrajinský objevuje coby přirovnání, synonymum či ustálené spojení. Námětem těchto článků často nejsou sami Ukrajinci, ale nějaké jiné téma. Patří sem například už zmíněné články, kde se vyskytuje označení ukrajinská mafie. Dále sem patří články, kde Ukrajinci vystupují jako hrozba (vyhrožovali někomu Ukrajinci, strach z přepadení bandou Ukrajinců apod.). A také sem patří články, kde slovo ukrajinský vyjadřuje nějaké pejorativní označení. Například v článku „Otčím za znásilnění dcery dostal 6,5 roku“ (Právo, 7.5.2002, Kronika dne, str. 4) zazní výrok „tahala se s Ukrajinci“.

Poslední skupinu článků tvoří témata, která jsou vzhledem k celkovému počtu článků méně významná. Část z nich se objevuje už v dříve popsaných skupinách, především v souvislosti s kriminalitou. Sem patří některé články o výskytu tuberkulózy, o pracovních úrazech ukrajinských dělníků nebo články, které vysvětlují statistická data o Ukrajincích na území České republiky. Další naopak nelze do žádné z předchozích kategorií zařadit. To se týká například několika článků o ukrajinských dětech nebo článků o ukrajinské matce, která

bezprostředně po porodu prodala svoje děti, aby měla na zaplacení porodu. Další články jsou opravdu výjimečné – je tu několik málo článků o ukrajinských sdruženích a slavení pravoslavných svátků, odkazy na knihu o menšinách v ČR či několik článků o re-emigrantech z Ukrajiny. Ve skupině článků, které jsme označili jako „ojedinělé“, je zase celá řada článků, kde se vyskytuje jen kratičká zmínka o Ukrajincích v tom smyslu, že Petru Buzkovou oslovila při předvolební kampani Ukrajinka nebo že klienty advokáta Teryngela byli také Ukrajinci.

Tabulka 7: 854 článků týkajících se lidí pocházejících z Ukrajiny¹⁸

Kriminalita (celkem 597, bez ojedinělostí, viz kategorie ojedinělost v poslední tabulce)							
krádež (ve dvou případech oběť, v jednom obojí)	32	vězení (články o vzpouře vězňů ze zemí bývalého Sovětského svazu)	29	opilst (tahle kategorie se hodně překrývá s jinými – „opilý Ukrajinec“ dělá kde co)	36	vražda (pachatel 47, oběť 25, obojí 42)	117
loupež (pachatel 76, oběť 10, obojí 26)	118	prostituce (nejvíč články o vraždě ukrajinské prostitutky a články o policejní akci proti obchodníkům se ženami v západních Čechách)	28	pašování (většina článků se týká ukrajinských kolků na pašovaných cigaretách, několik článků se věnuje obvinění skupiny Čechů, kteří se pokusili pašovat Ukrajince z Maďarska do České republiky)	23	střelba (kategorie, kde jsou články, ve kterých se střílí a současně je lze těžko zařadit jinam – vražda apod.)	9
násilí (pachatel 29, oběť 17, obojí 20)	69	mafie (je problém určit, kde se o „mafii“ píše a kde ne. Je to spíš nějaká obecně sdílená představa než terminus technicus)	70	hranice	55	dopravní nehoda	13
falešné peníze	5	drogy	12	vydírání	21	krádež auta	3
znásilnění	6	úplatky	2	falešný pas	4	pytláctví	6
sebevražda	24	únos	4				
Dělníci				Azyl			
dělníci	95			uprchlický tábor	7		
zaměstnání	23			víza	8		
zdravotnictví	5			hranice (už jsou v kriminalitě)	55		
berou-práci (pro a proti názorům, že čím víc cizinců tu pracuje, tím méně je práce pro našince)	18			falešný pas (už je v kriminalitě)	4		
				ochrana hranic	1		
				zákon (nový azylový zákon)	1		
terorismus				16			
přirovnání (jde o články, kde se o Ukrajincích, ukrajinské mafii apod. mluví ve smyslu – pošlu na tebe Ukrajince, vypadal jak Ukrajinec apod.)				49			
Ostatní drobná témata							
statistika (včetně analýzy)	24			ojedinělost (vzácně se vyskytující témata, někde by je asi bylo možné přiřadit jinam, někdy jich je v této kategorii přece jen tolik, že by stála za samostatné pojmenování, ale to jsem neudělal)	70		
rozhovor	18						
komentář	28						
o Ukrajincích	6			ODS	19		
příběh	4			TBC	13		
škola	7			neštěstí (tragická událost, která nemá charakter kriminálního činu ani dopravní nehody – například pracovní úrazy)	22		
vymírání	9						
byty	8			děti-prodané (články o ukrajinské prostituce, která prodala své právě narozené děti, aby mohla zaplatit porod)	8		
sdužení	3						

¹⁸ V tabulce jsou uvedena témata a počty článků, které o těchto tématech píše. Řada článků se týká více témat současně, takže součet všech čísel je vyšší než celkový počet článků.

zvyky	2	děti-Černobyl	2
podnikatel	1	děti-u	2
kniha (o menšinách)	3	volyňský Čech	6

Příběhy cizinců

Následující kapitola se zabývá specifickou skupinou článků, které jsme pojmenovali jako „příběhy cizinců“. Tato skupina článků vznikla na základě cíleného vyhledávání takových textů. Hlavním kritériem výběru bylo to, že se v nich objevují výpovědi samotných cizinců. Ty jsou v člancích buď doslova citovány nebo se v nich objevují alespoň v reprodukované podobě. Ačkoliv články nejsou tematicky ani žánrově zdaleka homogenní (viz tabulka 8), spojuje je to, že až na výjimky vyprávějí o životě konkrétních cizinců u nás, o tom proč (někdy i jak) do Čech přišli a jak se s českým prostředím sžívají, jaké problémy musí řešit v každodenním životě.

Důvod, proč jsme se „příběhům cizinců“ věnovali v naší analýze zvláště, se odvíjí od závěrů loňské analýzy článků o uprchlících. Ty se týkaly mimo jiné právě toho, že příběhy uprchlíků v nich až na jednu či dvě výjimky chyběly. Přitom je zjevné, že především z takových článků se čtenář o životě uprchlíků, resp. cizinců může dozvědět nejvíc. Zároveň nám články, které mají charakter příběhů cizinců, umožňují porovnat, co ve většině článků o cizincích schází. A také nám umožňují porovnat, jak mohou různé typy článků (publikované třeba v jednom periodiku) vytvářet odlišný obraz stejné skupiny cizinců.

Tabulka 8: příběhy cizinců

Téma	Počet
články o životě vietnamské komunity v České republice	11
články o přistěhovalcích z bývalého Sovětského svazu	8
Články o rumunských občanech v ČR	2
články o životě čínské komunity	2
články o afghánských žadatelích o azyl	2
články o uprchlickém táboře	2
články o postupu české policie vůči konkrétním cizincům	2
angolský farář v moravské vesnici	1
mezinárodní pár tanečníků v Národním divadle	1
libanonský fotograf žijící v Čechách	1
CELKEM	32

Jak ukazuje tabulka 8, největší skupinu představují články o životě vietnamské komunity. Čtyři z jedenácti článků o Vietnamcích mají žánr reportáže a jsou si navzájem dost podobné. Vzájemná podobnost spočívá jednak ve výběru témat, skrze které je život vietnamské komunity vylíčen – vietnamské tržnice, děti vietnamských přistěhovalců, migrace do České republiky. Zároveň jsou si tyto články podobné způsobem, jakým jsou napsány. Všechny články jsou totiž založeny na výpovědích Vietnamců žijících v Čechách a všechny jsou poměrně bohaté na popisy prostředí i konkrétních lidí, s nimiž autoři mluvili. Další dva

články mají charakter rozhovoru. Jeden z nich vznikl v rámci projektu „Multikulturní Olomouc“ a vypovídá v něm Vietnamec, který před dvaceti lety odešel z Vietnamu, studoval a oženil se v Bulharsku a posléze se usadil v Čechách. V případě druhého rozhovoru se nabízí otázka, jestli vůbec do našeho výběru patří. Studentka, která v něm mluví, totiž pochází z česko-vietnamského manželství a sama se považuje za Češku, nikoliv za Vietnamku. Její postoj vyjadřuje i titulok uvedeného článku: Mám jasno: jsem Češka, můj vzhled na tom nic nemění (MF Dnes, 9.2.2002, Kraj Plzeňský, str. 3). Ve svých odpovědích ale zároveň přiznává, že lidé, kteří ji neznají, ji posuzují podle toho, jak vypadá. Tedy nejspíš jako Vietnamku, Asiatku. Podobně jsou na tom asi mnozí z cizinců, o kterých se v novinách píše. Často jsou označeni podle zjevných znaků – podle toho, jak mluví, vypadají, co dělají. A novinář už nezjišťuje, jaká je jejich národnost, státní příslušnost apod. Dobře patrné je to na příkladu ukrajinských dělníků. Jak naznačují některé z článků i statistická data o cizincích na pracovním trhu, vedle nich pracují v České republice také dělníci z Ruska, Moldávie nebo třeba z Litvy. Přitom je dost pravděpodobné, že ti všichni se obvykle vejdu pod označení „ukrajinský dělník“. Nepíše se ani o ruských ani o moldavských dělnících. Rusky mluvícím dělníkům bývá národnost připisována na základě očekávání, že většina takových dělníků pochází právě z Ukrajiny. Stejně tak na tom mohou být Vietnamci nebo příslušníci jiných národností. Vietnamská studentka může být považována – v běžném životě i v novinovém článku – za Vietnamku na základě předpokladu, že ten kdo vypadá jako Vietnamec, s největší pravděpodobností je Vietnamec. Proto jsme také její výpověď do výběru článků zařadili, i když ona sama o sobě říká, že je Češka. Navíc, podstatná část rozhovoru je založena na vyprávění o životě vietnamské komunity u nás. Kromě popsáných článků jsou tu ještě další čtyři, které na pokračování informují o výsledcích dotazníkového šetření vietnamské obchodní komunity v Chebu. Tyto články nemají charakter „příběhů cizinců“, tak jak jsme ho popsali v úvodu kapitoly. Především nejsou založeny na přímých výpovědích těch, kterých se týkají, tedy Vietnamců. Zároveň ale jejich odpovědi získané v dotazníkovém výzkumu můžeme považovat za svého druhu „příběhy cizinců“, ze kterých se – byť v kvantifikované podobě – dovídáme o jejich názorech, postojích, problémech. Například o tom, že více než polovina z nich by se chtěla angažovat ve veřejném životě, že se u nás cítí bezpečně, že nedůvěřují českým úřadům nebo že mají obavy ze vstupu do EU.

Další skupinu tvoří články o přistěhovalcích ze zemí bývalého Sovětského svazu. Tři z nich se týkají ukrajinských žáků nebo studentů v českých školách (k tomu více v kapitole Škola, str. 41) Jeden vypráví o ukrajinské rodině Ševčenko, která žije v Liberci. Další článek je založen na vyprávění příběhů tří pravoslavných kněží, kteří k nám přišli z Ukrajiny. Článek líčí, z jakých poměrů pocházejí, jak se jim v Čechách líbí, jak se sžívají s českým prostředím. Tři zbývající články se zabývají ekonomickým přistěhovalcstvím Ukrajinců a Moldavců. První z nich má formu reportáže o problémech moldavských ilegálních dělníků, druhý je rozhovor s vědeckým pracovníkem o příčinách, formách a důsledcích ekonomické migrace Ukrajinců do ČR. Pro třetí článek si jeho autorka zvolila tak trochu neobvyklý žánr – fejeton. Vypráví v něm, jak si pořídila Ukrajinku na úklid. Prostřednictvím reprodukované konverzace, kterou spolu vedou, má čtenář příležitost dozvědět se něco málo o motivech ukrajinské dívky jít pracovat do zahraničí a o potížích, které jí to přináší (Z deníčku šílené manželky, LN, 22.5.2002, Zajímavosti, str. 12).

Dále jsou tu dva články o rumunských občanech v České republice. Jeden z nich vypráví příběh rumunské učitelky Cristiny Rolnicové, které se přestěhovala do Čech a učí na české základní škole. Druhý článek popisuje osudy dětských uprchlíků (o tomto článku více viz Mluví o nich, ale ne s nimi, str. 13).

Kromě článků o Vietnamcích, Rumunech a Ukrajincích jsme do výběru zařadili také články o cizincích, kteří pocházejí z jiných zemí. Jsou tu například dva články o čínské komunitě, které se v mnoha ohledech podobají článkům o Vietnamcích. Zároveň jsou rozmanitější v tom, že na rozdíl od reportáží a dalších textů o Vietnamcích nepředstavují jenom trhovce, resp. obchodníky, ale také například čínského zemědělce, učitelku čínštiny nebo učitele kung-fu. Větší prostor věnují autoři také tématu kriminality uvnitř čínské komunity (vydírání čínských gangů, nelegální migrace).

Ve vybraném souboru jsou také dva články o uprchlických táborech. Jeden z nich je napsán téměř „vzorově“ podle charakteristik, které jsme popsali v loňské zprávě. Přestože jde o reportáž o životě uprchlíků v táboře, text je napsán především z pohledu českých obyvatel městečka, kde se tábor nachází. V článku necitují nikoho z uprchlíků, dokonce ani ředitele tábora. Standardně citují vedoucí odboru ministerstva vnitra, starostku a mluvčího policie. Polovina článku se týká krádeží běženců v místních obchodech. V článku se explicitně objevuje srovnání dospělých a dětí, dokonce v jednom mezititulku: Dospělí zlobí, děti ne.

Druhý článek je z pera Ivy Pekárkové, která v něm srovnává tábor v Červeném Újezdě s táborem v Německu, kde nějaký čas v osmdesátých letech sama žila. Článek píše velmi názorně pro čtenáře, aby si uměli představit, jak to v uprchlickém táboře chodí. Jak to v táboře vypadá, jak uprchlíci bydlí, co jedí. Na rozdíl od článků o uprchlících analyzovaných v předchozím projektu (Klvačová, Bitrich 2001) se autorka alespoň zmíní o souvislostech azylového řízení. Jaké šance mají uprchlíci získat azyl, jestli vůbec o azyl stojí. Nepíše jen o tom, co všechno uprchlíci v táboře mají (vánoční stromeček, kapra a salát), ale taky o tom, proč je pro ně obtížné v táboře žít.

Samostatnou skupinu tvoří dva články o Afgháncích. První popisuje životní příběhy tří afghánských rodin, které žijí v Čechách a čekají na azyl nebo ho už získaly. Článek se částečně překrývá s články o uprchlických táborech, neboť dvě z rodin v táboře žijí. Druhý článek se zabývá tím, jak klesají šance afghánských žadatelů o azyl v ČR, zároveň v něm citují afghánského uprchlíka.

Do výběru jsme zařadili také dva články, které se týkají postupu české policie vůči cizincům. V obou případech se jedná o mediálně známé případy (zatčení uzbeckého opozičního politika Muhammada Solicha na pražském letišti a kauza srbského přistěhovalce Fehima Hanuši, který byl vážně zraněn při policejní akci zásahové jednotky), o nichž se psalo a mluvilo v souvislosti s možným pochybením policie. Tyto články se od většiny předchozích liší v tom, že příběh cizince je v nich primárně vyličen ve vztahu k nějakému potenciálnímu či skutečnému trestnému činu.

Poslední skupina článků je vnitřně zdánlivě nesourodá a na první pohled stojí jakoby mimo náš zájem. Jde o tři příběhy cizinců žijících v Čechách – libanonského fotografa, angolského faráře a japonsko-ruského tanečního páru. Důvod, proč tyto tři články do vybraného souboru úplně nezapadají, spočívá v tom, že představují trochu jiný způsob psaní o cizincích. Jiný v tom, co jsme už popsali v jednom z našich závěrů jako ustavování normálnosti soužití s cizinci (Žít s nimi je normální, str. 18). Všechny tyto články píší sice o cizincích, zároveň se o ně zajímají víc jako o fotografa, faráře a tanečníky.

Analýzy jednotlivých dílčích témat

Škola

Pokud se podíváme na témata, skrze která se studované skupiny cizinců dostávají do médií, uvidíme, že se především týkají většinové společnosti a až potom cizinců. Jak to odpovídá jednomu ze závěrů této analýzy (Problémy s cizinci a problémy cizinců, str. 17), jde především o problémy, které cizinci působí nebo by působit mohli: zneužívání azylové procedury, kriminalita a povaha jednotlivých zločinů, žebráci v ulicích, obsazování pracovních míst, infekce tuberkulózy apod. Když se články zabýváme jako články o cizincích, je takový obraz neúplný. Pokud se z novin snažíme zjistit, jací cizinci u nás jsou, jaké jsou jejich osudy, odkud přicházejí a proč, jak žijí, jaké jsou jejich plány, zda přicházejí sami nebo s rodinami atd., nacházíme většinou jen útržkovité a neúplné informace. Proto je zajímavé věnovat se výjimkám. Zabývat se články, které tematizují život cizinců a ne jen problémy, které více či méně skutečně a více či méně domněle působí ostatním. Nejsilněji a explicitně líčí různé stránky života cizinců články, o kterých mluvíme jako o „příbězích cizinců“. Zde se však věnujeme jiné skupině článků, které tematizují jeden aspekt každodenního života cizinců, především jejich dětí, totiž školu. Instituci, která je významnou součástí života žáka i rodiny. Těchto článků je poměrně hodně a vedle článků tematizujících „příběhy cizinců“ je to vlastně jediná větší kategorie, která se věnuje nějaké části každodenního života cizinců v České republice, jakými by dále mohly být například bydlení, zaměstnání, kontakt s úřady apod.

Škola není jediným případem, kdy se skrze děti v novinách objevilo něco výjimečného. Už jsme psali o jednom příběhu rumunských dětí a spolu s nimi jsme zmiňovali dva dětské uprchlíky z Afghánistánu (Mluví o nich, ale ne s nimi, str. 13). Zdá se, že děti jsou jedním z dobrých témat, skrze která se cizinci mohou do médií dostat. Aby se obraz cizinců vytvářených českými médii posunul k barvitější, úplnější a především komunikativnější podobě, bylo by dobré podobná témata v novinách různými prostředky podporovat. Škola a děti mají v tomto směru i další výhody. Především tu mizí překážka jazykové bariéry, která může komplikovat snahu novinářů s nějakými cizinci mluvit a dávat jim v člancích hlas. Ale redukuje se tu také kulturní a sociální distance, kterou mohou cítit a udržovat dospělí na obou stranách. Zdeněk Uherek píše, že „škola jako integrační činitel plní pozitivní úlohu u všech

zkoumaných komunit [Ukrajinců, Arménů, Gruzinců, Číňanů a Vietnamců]. Její zásluhou se dítě velmi často v prostředí cizinecké komunity stává poradcem pro kontakty s majoritou, administrátorem písemného styku i tlumočnickem” (Uherek 2002: 208). Hezkým dokladem je článek „Škvírou mezi Vietnamce” (Reflex, Jana Doležalová, 11.7.2002, Reportáž, str. 26), kde vietnamská školačka dělá autorce jakousi průvodkyni. Pokud bychom tedy chtěli vytipovat nějaká místa, kde by bylo možné s co nejmenšími náklady začít posouvat psaní o cizincích k lepšímu, mohli bychom školu rozhodně uvést jako jedno z nich.

Podívejme se ale, jak se o škole psalo ve studovaném roce. Článků, ve kterých se mluví o cizincích ve školách, je 32. Jen jeden se týká Rumunů, je to příběh učitelky pocházející z Rumunska, která učí na české škole a v článku se zmiňuje i o svém synovi a jeho školní docházce (Vystudovala chemii v Rumunsku, teď však vyučuje kaplické školáky, MF Dnes, 19.2.2002, Jižní Čechy, str. 3). Většina ostatních článků je o dětech vietnamských a ukrajinských rodičů a o vietnamských vysokoškolských studentech, případně o cizincích ve školách obecněji. Mezi tím, jak se píše o obou skupinách, o vietnamských a ukrajinských dětech, jsou patrné rozdíly. První je v počtu článků, který se týká obou skupin. Přestože článků o Ukrajincích žijících v ČR je více než článků o Vietnamcích, ukrajinské děti se objevují jen v jedenácti textech, zatímco mladí Vietnamci ve dvaceti šesti. V pěti článcích z toho se mluví o obou skupinách cizinců. O ukrajinských dětech a studentech se tedy píše výrazně méně. Přitom v článku „Ve školách přibývá dětí z ciziny” (MF Dnes, 19.2.2002, Jižní Čechy, str. 1) je zmínka o tom, že ukrajinské děti jsou alespoň v prachatickém okrese početnější skupinou než děti vietnamské.

Neliší se ovšem jen počet článků o obou skupinách. Určitým způsobem se liší také typy článků. Pět z jedenácti článků o Ukrajincích má podobu vyprávění o životě jednoho konkrétního člověka, dítěte nebo jedné rodiny. Mluví se o „Ukrajinci Andrejovi“, kterému „učitelé hodně pomohli“ (Učitelé Andrejovi hodně pomohli, říká matka, MF Dnes, 9.2.2002, Kraj Plzeňský, str. 3), o „šestadvacetiletém Michaelu Razumnjakovi“, který „podniká a studuje“ (Ukrajinec podniká a studuje, MF Dnes, 20.3.2002, Jižní Čechy, str. 1), o „rodině Ševčenko“, jejichž děti „chodí do školy – jedna na základní, druhá studuje vyšší zdravotnickou školu“ (Žijí v Liberci jako Češi, ale pořád jsou tu jen cizinci, MF Dnes, 10.4.2002, Kraj Liberecký, str. 3.), o „Konstantinu Celikovovi, který dlouhá léta žije s rodiči v Liberci a v Čechách patří mezi nejnadanější baletní objevy“ (Rotary podpoří studenta

baletu, MF Dnes, 17.6.2002, Kraj Liberecký, str. 5) a o „Romanu Schevchukovi“, který „patří k nejlepším studentům“ a „chce na vysokou“ (Ukrajinský žák chce na vysokou, MF Dnes, 19.2.2002, Jižní Čechy, str. 3). Hlavním tématem těchto článků jsou především samotní lidé, Ukrajinci. Tyto články pocházejí z deníků. Oproti tomu 21 z 26 článků, kde se mluví o dětech Vietnamců, jsou především o škole. Nejčastěji se mluví o základní škole v Přimdě (3 články), o střední škole v Chebu (2 články), o Vysoké škole v Ostravě (8 článků). Další články jsou o základní škole v Olomouci, ve Hřensku, v Sokolově, v Kladně, ve Velešíně, v Praze na Havlíčkově náměstí a o speciální škole v Karlových Varech. Další dva články jsou obecnější, první mluví obecně o tom, že ve školách v jižních Čechách přibývá dětí z ciziny a druhý je o návrhu zákona o třídách menšin. Články o Vietnamcích, které jsou napsané z perspektivy nějakého člověka (příběhy cizinců) většinou nevyšly v denících. Tři z nich jsou z týdeníku, jen dva rozhovory vyšly v denících.

Tabulka 9: články o školní docházce dětí cizinců

	perspektiva osudu člověka	perspektiva konkrétní školy	perspektiva školství obecněji	Celkem
Rumuni	1			1
Vietnamci	5	16		26
Ukrajinci	5	1		11
Vietnamci i Ukrajinci		3	2	

Jak tyto rozdíly vysvětlit? Příčinou rozdílného charakteru článků by mohl být rozdíl v dostupnosti obou skupin cizinců pro novináře. Pro Ukrajince je pravděpodobně snazší zvládnout češtinu, jazyk příbuzný jejich rodné řeči. To o Vietnamcích neplatí. Navíc v průběhu debat, které pořádalo MKC Praha, byl novináři několikrát zopakován názor, že vietnamská komunita je uzavřená, a proto není snadné s nějakým Vietnamcem hovořit. O tom mluví i Jana Doležalová v již citovaném článku „Škvírou mezi Vietnamce“. „Vietnamci jsou vždy zdvořilí, usměvaví... a uzavření,“ zní první věta její reportáže. Jen těžko posoudit, do jaké míry jde o zkušenost vykoupenou mnoha více či méně neúspěšnými pokusy a do jaké míry jde o bludný kruh: myslíme si o Vietnamcích, že jsou uzavření, proto se s nimi nikdo nepokouší navázat kontakt, a tím se naše představa utvrzuje.¹⁹ Proti nedostupnosti Vietnamců k rozhovoru svědčí samozřejmě články, ve kterých se podobné rozhovory uskutečnily. Ačkoli jde o výjimky, dokazují, že řada z těchto lidí se s novináři byla ochotná bavit. Paradoxně také působí, že výpovědi Vietnamců o dětech svědčí o velké otevřenosti vůči kultuře, do které

¹⁹ V sociologii se takovému principu říká Thomasův teorém, definice situace nebo sebenaplňující se proroctví.

přicházejí. Tito lidé vynakládají velkou snahu, aby jejich děti zvládly jazyk²⁰ a dokonce tolerují, že děti hovoří lépe česky než vietnamsky. Kromě toho je tu řada smíšených manželství, existuje dokonce Sdružení vietnamsko-českých rodin Le Suu. Přesto je možné, že navázat kontakt s nějakým Vietnamcem není snadné. Možná i díky tomu je mezi články o ukrajinských dětech ve školách více těch, které jsou založené na rozhovorech s Ukrajinci, zatímco o školní docházce dětí vietnamských se dozvídáme častěji z článků tematicky zaměřených na školu jako instituci a tudíž založených především na rozhovorech se zástupci těchto institucí. A škola očima samotných Vietnamců je potom doménou dlouhých reportáží z týdeníků, kde má autor větší prostor a lepší podmínky pro překonání zmiňovaných překážek.

Ale je tu pravděpodobně ještě jeden důležitý důvod k tomu, že se o vietnamských dětech tolik psalo z pohledu školy jako instituce. Z vietnamských dětí v českých školách se stalo téma. To neplatí o dětech Ukrajinců – o nich se píše buď jako o jednotlivcích nebo jen jako o jedné ze skupin dětí cizinců. Ale vietnamské děti podle novin představují něco dosud nevídaného. Do škol v některých oblastech začínají chodit celé skupiny žáků, na kterých je na první pohled vidět, že mají původ ve velmi vzdálené zemi. Tyto články jsou o tom, jak si české školy a české školství dokáže poradit s relativně velkým počtem žáků vietnamských rodičů. Můžeme tu také znovu připomenout a doložit náš závěr o tom, že se v novinách častěji píše o problémech s cizinci než o problémech cizinců. Toto téma je velmi blízko každodennímu životu. Ve 22 člancích se o něm mluví jako problému většinové společnosti a jejích institucí, konkrétně školy. Jedenáctkrát je tematizováno jako součást života cizinců. Je pravda, že hranice tu není příliš ostrá. I v člancích například o vysoké škole v Ostravě se píše o tom, jak vietnamští studenti zvládají jazyk, ale na příkladu, který níže rozebereme, je vidět, že jakmile začnou cizinci představovat alespoň potenciální problém, zvyšuje to atraktivitu kauzy.

Podívejme se teď na tři články, ve kterých se mluví o výsledcích přijímacích zkoušek na jedno chebské gymnázium. Píše se tu, že mezi úspěšnými studenty se objevila jedna třetina Vietnamců:

Jak uvedla ve svém zpravodajství Česká televize, na výběrovém chebském gymnáziu tvoří celou třetinu nově přijatých studentů děti narozené v Čechách

²⁰ O tom také píše i Veronika Kahlerová ve své diplomové práci „Vietnamská menšina v Plzni“ citované

imigrantům z Vietnamu. Jejich učitelé se shodují v tom, že vietnamští Češi jsou nadprůměrně motivovaní a pilní, a mají tedy i nadprůměrné studijní výsledky. To se ovšem nezamlouvá domorodým rodičům, neboť na jejich hloupější či línější děti potom nezbyvá na gymnáziu dostatek místa. (Z tržiště mezi elitu, Respekt, 10.6.2002, Civilizace, str. 18)

Ve stejném duchu se o této události mluví i ve dvou dalších článcích. Tato zpráva obsahuje dvě různá témata. Jedním z nich je úspěšnost vietnamských studentů. Hodně se jich dostalo na gymnázium. Druhým tématem je, že tito studenti byli přijati na úkor studentů českých. Dovolíme si tvrdit, že především ono druhé téma způsobilo, že se o vietnamských dětech psalo. Máme k tomu jeden pádný důvod. Všechny tři články jsou totiž opřené o dezinformaci. Jak vysvětluje jiný text v Učitelských novinách (Vietnamské děti plní gymnázium, Učitelské noviny 37, 29.10.2002), nešlo o jednu třetinu všech přijatých žáků, jak napovídá formulace ze studovaných novin, ale o jednu třetinu žáků v jedné třídě, což je počet zhruba odpovídající poměru vietnamských obyvatel Chebu. Takto podaná událost by v sobě stále nesla téma úspěšnosti vietnamských studentů, ale tvrzení, že jsou přijati na úkor českých spolužáků by ztratilo velkou část své razance a přesvědčivosti. Jinými slovy, potvrzuje se zde tendence tisku preferovat informování o problémech většiny, i když je tématem článku menšina.

Podívejme se teď na další aspekt článků, které jsou napsány z perspektivy školy. Charakteristiky článků o chebském gymnáziu jsou podobné jako charakteristiky ostatních textů o vietnamských dětech na středních a základních školách. Téměř všechny opakují některé z následujících tvrzení: vietnamské děti jsou pilné a cílevědomé, rychle zvládají jazyk nebo ho už umí, škola jim vychází vstříc, vztahy s ostatními dětmi jsou bezkonfliktní. Články jsou charakteristické tím, že v nich zpravidla mluví ředitelé škol, někdy učitelé, ale téměř nikdy samotní žáci nebo jejich rodiče. Opět tu narážíme na ilustraci a doložení jednoho ze závěrů analýzy, který jsme formulovali už dříve: mluví se často o cizincích, ale málokdy s nimi (Mluví o nich, ale ne s nimi, str. 13).

Na tomto příkladě se můžeme pokusit ukázat, v čem je to problematické. Výroky ředitele a učitelů o žácích a studentech jsou tu převzaté bez jakéhokoli kritického komentáře. Článek čtenáři nijak nenaznačuje, že by je měl brát jinak než jako popis stavu věcí. Ale pokud se nad rámec běžné pozornosti čtenáře novin zamyslíme například nad tvrzením, že vztahy mezi vietnamskými studenty a ostatními dětmi jsou bez problémů, měli bychom se zarazit. Co o

Zdeňkem Uherkem (2002).

Výzkumná zpráva Jak se (ne)píše o cizincích vznikla v rámci projektu Multikulturního centra Praha Média a menšiny: Mediální obraz cizinců a etnických a národnostních menšin v ČR.

tom mohou učitelé vědět? Jak moc dokáže učitel odhadnout, co se děje ve chvílích, kdy nemá děti pod kontrolou, o přestávkách, v šatně, po cestě domů? Stačí si vzpomenout na vlastní školní docházku a zamyslet se nad tím, co učitelé věděli o vztazích ve třídě. A pak jsou tu jiné články. Jedna maturantka ze smíšeného manželství, která se považuje za Češku, ačkoli má orientální vzhled, vypráví o těžkostech někoho, kdo je odlišný (Mám jasno: jsem Češka, můj vzhled na tom nic nezmění, MF Dnes, 9.2.2002, Kraj Plzeňský, str. 3). Jiná studentka, která vyhrála literární soutěž s esejem o rasismu zase v rozhovoru v MF Dnes říká: „[S nesnášenlivostí jsem se setkala] ve škole i na ulici. S rasismem se setkávám pořád. Nesnášenlivost projevují většinou mladí lidé, nebo naopak staří lidé.” (Vietnamka napsala nejlepší esej, MF Dnes, 19.2.2002, Jižní Čechy, str. 3) Nemůžeme nijak dokázat, že vztahy ve třídách, o kterých je řeč, jsou jiné, než jak to noviny popisují. O to ani nejde. Možná takové opravdu jsou. Abychom byli spravedliví, v jiném článku zase vypráví Ukrajinec Andrej: „Ani v začátcích se mi nesmáli, že nemluvím dobře česky a že jsem cizinec. Naopak chtěli vyprávět o tom, jak to vypadá na Ukrajině, jak se tam žije, jaká je škola. Slyšel jsem v televizi o různých šikanách ve škole, ale to se mi nestalo“ (Učitelé Andrejovi hodně pomohli, říká matka, MF Dnes, 9.2.2002, Kraj Plzeňský, str. 3.). Ale jsou tu dobré důvody pochybovat o tom, že vztahy mezi českými a vietnamskými dětmi ve škole jsou zcela bez problémů. Jsou tu dobré důvody být skeptický vůči tomu, co říká český učitel o svých vietnamských žácích. Mnohem důvěryhodnější by bylo, kdyby o svých vztazích se spolužáky mluvily samotné děti nebo jejich rodiče.

Podobně problematické může být, když ředitel školy líčí vztah žáků k češtině:

Teď už nastupují do škol děti, které se v Čechách narodily. Ty už také prošly českými mateřskými školami a češtinu považují za svůj mateřský jazyk,” vysvětluje ředitel školy. (Vietnamské děti mají velký zájem o učení, říká ředitel, MF Dnes, 9.2.2002, Kraj Plzeňský, str. 3)

Opět je na místě pochybovat o tom, zda si to skutečně děti a jejich rodiče myslí, zda by sami označili za mateřský jazyk jazyk země, kde nemají kořeny přinejmenším jejich rodiče, jazyk, kterým nehovoří jejich matka. Opět nejde o to tvrdit, že článek neříká pravdu. To z něj nelze zjistit. Možná to tak mladí čeští Vietnamci opravdu berou. Ostatně některé pasáže z jiných článků, kde sami Vietnamci mluví, jakoby dávají řediteli za pravdu, ovšem je třeba dodat, že citovaný Tran Due Trung má českou manželku:

„Možná to tady začne fungovat lépe, až vyrostou naše děti. Navštěvují české školy a mluví běžně česky. Dcera, když ji chci naučit pár slov vietnamsky, říká, abych mluvil normálně,“ směje se Tran Due Trung. (Mám vysokou a prodávám v tržnici, Pátek LN, 17.5.2002, Fenomén, str. 24)

Podobně jako v případě vztahů mezi žáky by rozhodně bylo mnohem slušnější a pravděpodobně i zajímavější nechat podobné soudy vyslovovat přímo ty, kterých se týkají.

Mezi články o základních školách patří také jeden, na kterém jsme ukazovali nekonzistence, které se v rámci článků o cizincích objevují (Přehlédnuté či vytěsněné souvislosti, str. 19). Zde už nebudeme tento příklad znovu opakovat, jen připomeneme, že šlo o otázku, zda by pro české školy bylo reálné získat učitele, kteří by mohli jazykové menšiny vyučovat v mateřském jazyce. Uvedeme ale ještě jiný příklad. Týká se poslední, dosud nezmíněné skupiny článků o školách. Jde o články informující o vysokoškolských studentech, kteří z Vietnamu přijeli studovat do Česka. Články se týkají jednak toho, že tito studenti byli opět po nějaké době na české vysoké školy pozváni a jednak tematizují problémy výuky češtiny. Ačkoli v jednom z těchto článků hovoří řada studentů a týká se jejich života v Česku, je zajímavé, že se článek ani slovem nezmiňuje o vietnamských imigrantech, kteří u nás žijí (Vietnamští studenti si zvykají na jiný život, MF Dnes, 18.2.2002, Moravskoslezský kraj, str. 3). Přitom by bylo nabíledni se na takovou věc zeptat, případně se v článku nějak vyjádřit k tomu, že o ní studenti nechtějí mluvit. V každém případě by mohlo být velmi zajímavé vědět, jaké postavení mají tito lidé ve Vietnamu, jak se Vietnam dívá na emigraci, jaké vztahy mají studenti ke svým krajanům na tržištích apod. Pozorné čtení článků o vietnamských vysokoškolácích může ukázat náznak odpovědi na to, proč by téma mohlo být pro studenty problematické. V jednom článku popisuje učitelka češtiny, jak mluví o své vlasti:

Jsou sice velmi hrdí na Vietnam a příliš se nechtějí bavit o tom, že je tam socialistické zřízení, ale na druhou stranu si váží toho, že se odtamtud dostali na studia do České republiky. (Čeština je oříškem, tvrdí učitelka, MF Dnes, 8.2.2002, Moravskoslezský kraj, str. 3.)

Možná jsou v nejednoduché situaci lidé, kteří mohli vycestovat za hranice politického zřízení Vietnamu a emigrace je tam podobně citlivým a do jisté míry nebezpečným tématem, jakým byla v Československu před rokem 1989. Ale nic takového se v článcích nedozvíme. Máme tak před sebou opět jen další příklad spojení a souvislostí, které bychom sice možná rádi znali nebo o nich věděli více, ale články o nich mlčí.

Označování: Cizinci a Češi, my a oni

Jeden z řidších článků o Vietnamcích, které se pokoušejí o barevnější a podložený pohled na Vietnamce v České republice, obsahuje tato slova:

Co stojí v cestě tomu, aby se komunity vzájemně více tolerovaly?

Co vadí Vietnamcům:

- * každý rok musí znovu žádat o povolení k pobytu
- * zpřísnující se legislativa pro jejich podnikání
- * povýšené přehlížení ze strany místních obyvatel

Co vadí Čechům:

- * hromadná tendence k porušování podnikatelských pravidel a korupci
- * neprůhlednost a uzavřenost vietnamské komunity
- * konkurence místním podnikatelům nekvalitním a falešným zbožím

(Tvrdě pracují, ale i obcházejí zákony, MF Dnes, 3.10.2002, Kraj Karlovarský, str. 3)

Jsou tu tři problémy, které „vadí Vietnamcům“ a tři, které „vadí Čechům“. Všimněme si problematičnosti toho, že proti Vietnamcům jsou stavěni „Češi“. Co tu má vlastně kategorie „Češi“ označovat? Pravděpodobně by to měli být lidé, kteří se hlásí k české národnosti, „komunita“ Čechů, jak naznačuje úvodní otázka. V takovém případě jsou formulace hodně nacionalistické, posilují představu národnostně jednotného státu. Tato představa ignoruje, že čtenář může být kdokoli jiný. Nerespektuje, že v České republice žije celá řada lidí hlásících se k jiným národnostem. Druhou možností může být, že „Češi“ nebo „česká komunita“, tu znamená občané českého státu, nebo ještě obecněji lidé, kteří žijí na geografickém území Českého státu. Jenže pak je zase problém v tom, jak proti nim postavit Vietnamce, když tady žijeme společně. Někteří mají povolení k trvalému pobytu, získali azyl nebo české občanství. Pokud bychom členění interpretovali tímto způsobem, je výrok vlastně svým způsobem xenofobní, protože vytlačuje Vietnamce mimo hranice rodiny obyvatel českého státu. V prvním případě tedy text ztotožňuje čtenáře, pomyslné „my“ s Čechy a nerespektuje čtenáře s jinou národností. Ve druhém případě vytlačuje Vietnamce z rodiny obyvatel českého státu. Dalo by se to vůbec napsat jinak? Nejde o past jazyka, ze které není úniku? Asi bychom nevymysleli nic, co by nějakým způsobem nebylo nepřené, zjednodušující, v nějakém smyslu nekorektní. Takový už jazyk zkrátka je. Pokud bychom nechtěli místo tří slov „Co vadí Čechům“ napsat například mnohoslovnou úřednickou definici: „Co vadí osobám pohybujícím

se uvnitř hranic České republiky, které nemají vietnamské občanství ani se nehlásí k vietnamské národnosti“ – a i v této krkolonné větě bychom možná ignorovali ty Vietnamce, kteří tu žijí a zabývají se něčím jiným, než je podnikání na tržnicích. Ale možná by stálo za to přemýšlet o formulacích jako „Co vadí českých Vietnamcům“, „Co vadí ostatním“, „Co vadí návštěvníkům a konkurentům tržnic“

Je důležité si uvědomit, že tento článek rozhodně nepatří mezi ty, které by někdo označil za články budující „negativní“ obraz vietnamské komunity. Naopak, ukazuje tyto podnikatele poměrně barvitě, říká věci, o kterých se v jiných textech vůbec nemluví, staví vedle sebe klady a zápory. Ale přesto se na něm dá ukázat jeden z důležitých problémů psaní o menšinách – totiž vytváření hranic, distance mezi „námi“, „Čechy“, „čtenáři“ a „jimi“, „cizinci“, pro které nepíšeme, nepatří k nám. Jde o další konkrétní příklad toho, proč je užitečné nečlenit články na „pozitivní“ a „negativní“ ani se nezabývat tím, zda je takový mediální obraz cizince (viz Formulace výzkumného problému, str. 4). Bylo by rozhodně zajímavé a užitečné podobnou analýzu rozvést. Studovat i jiné způsoby psaní, jakými lze hranici mezi Čechy a cizinci nebo jinými menšinami upevňovat, ustavovat a zdůrazňovat a naopak jiné způsoby psaní, skrze které lze zdůrazňovat sounáležitost a to, že tu všichni žijeme společně. Taková analýza má svůj velký praktický význam. Řada autorů si totiž vůbec nemusí uvědomovat, že k budování hranic a pomyslných zdí mezi „námi“ a „jimi“ přispívá. Může pro ně být velmi užitečné podívat se na rozbor jazykových prostředků, které používají, poučit se z něj, mít k dispozici nápady, jak psát jinak. Nicméně my jsme se k této analýze již nedostali, zůstává proto především námětem pro další práci.

Povolení k pobytu

V předchozí kapitole jsme zmiňovali článek, který vypočítává tři problémy, které vidí čeští Vietnamci, a tři nešvary, které bývají českým Vietnamcům vyčítány. Tento článek je zajímavý kvůli tomu, že tematizuje problémy, jež cizinci v České republice musí řešit. Budeme se teď na několika řádcích podrobněji věnovat jednomu z nich. Je velmi konkrétní, opakuje se rok co rok a jeho zdroj a potenciální řešení jsou velmi jasně vymezeny. Jde o každoroční žádosti o povolení k pobytu. Proč je to problém, vysvětluje jiný článek:

„Každoročně musíme obíhat úřady a vyřizovat spoustu papírů. Někdy je to až ponižující. Když kupříkladu musíme každoročně žádat o výpis z trestního rejstříku – manželka, starší dcera už od patnácti let, a samozřejmě i já,“

vypočítává Vladimír. (Žijí v Liberci jako Češi, ale pořád jsou tu jen cizinci, MF Dnes, 10.4.2002, Kraj Liberecký, str. 3)

Tyto dva články jsou jediné za celý rok, ve kterých se mluví o velmi závažném problému. Ten musí rok co rok řešit lidé, kteří tu žijí třeba i dlouhou řadu let a stále nemají povolení k trvalému pobytu ani státní občanství ČR. Mezi články o Vietnamcích, Ukrajincích a Rumunech žijících v České republice je 66 článků, ve kterých je zmíněno povolení k pobytu. Ale vedle zmíněných dvou již jen několik dalších nějakým způsobem ukazuje další problémy, jaké tento nástroj vyvolává v životě cizinců. Velká část z nich se naopak zaměřuje na problémy, které má s povolením k pobytu cizinců český stát. Nejvýrazněji se problémů, které řeší cizinci, týkají tři články tematizující potíže ukrajinských dělníků s českými úřady.

Čtyři články mluví o tom, jak je obtížné získat povolení k pobytu pro ruské a ukrajinské dělníky: Některé firmy dávají přednost cizincům, MF Dnes, 10.4.2002, Kraj Liberecký, str. 1; Díky za Ukrajince, Respekt, 8.4.2002, Téma, str. 13; Ruce a doklady na stůl, znělo při razii, MF Dnes, Z domova, str. 5, 9.8.2002; Může být křehkost neotřesitelná?, MF Dnes, Názory, str. 6, 12.8.2002. Poslední dva jmenované reagovaly na vraždu policisty v pražském metru, kterou spáchal cizí státní příslušník. Podle prvního z obou článků vypověděl, že „svým zběsilým činem v metru chtěl upozornit na problémy při legalizaci pobytu“. Tyto problémy jsou tu stručně popsány.²¹

Drahá, velmi drahá razítka [mezititulek]

Ke konci letošního března napočítaly úřady v Česku pětadesát tisíc Ukrajinců s povolením k pobytu. Ti měli štěstí, protože většina gastarbeitřů do země přijíždí jenom s krátkodobým turistickým vízem. Vyřízení dlouhodobějšího povolení totiž trvá v lepším případě i půl roku. Zájemce musí na český konzulát v Kyjevě nejprve pro takzvanou žádost o žádost, podruhé pro samotnou žádost a potřetí se musí na úřad dostavit pro rozhodnutí o žádosti. Vysvětlovat, že každá cesta je pro chudé Ukrajince obrovskou finanční zátěží, je asi zbytečné. A proto riskují a pracují u nás déle, než jim dovoluje turistické vízum. Policisté při středěční kontrole našli třiadvacet takových dělníků. Nejspíš je čeká návrat do vlasti v režii policejní eskorty. Kdyby v síti razie uvízl stavební dělník Alexander Kručinin, skončil by pravděpodobně obdobně. Jeho povolení k pobytu vypršelo v březnu a nové nedostal. (Ruce a doklady na stůl, znělo při razii, MF Dnes, 9.8.2002, Z domova, str. 5)

²¹ Uvedený článek z Respektu je popisuje mnohem podrobněji a na větším prostoru.

Ještě než se posuneme k dalším článkům, ve kterých se nějak píše o problémech, které má řada lidí s institutem povolení k pobytu, podíváme se na jiný článek o zahraničních pracovnících v ČR. Situace je popsána z druhé strany, ze strany úřadů. Píše se tu o tom, jak je získání povolení k pobytu relativně snadnou záležitostí:

Oblíbeným místem cizinců, kteří se chtějí usadit v České republice, se stává Liberecko. V současnosti jich tu je kolem pěti tisíc s trvalým nebo dlouhodobým pobytem. Podle vedoucího libereckého oddělení cizinecké policie Rudolfa Futschika jich bude nadále přibývat. „Je to logické,“ tvrdí Futschik. „Jsme posledním nárazníkem před hranicí Evropské unie. U nás mají cizinci ještě relativně snadnou možnost najít práci a dostat povolení k pobytu.“ (...) I přesto, že musí splnit řadu podmínek, zaplatit zprostředkovatelům i úřadům a průměrné hodinové výděly mají spíše nižší než tuzemští dělníci, cizinci rádi zůstávají. „Zprostředkovatelům pak platí za to, že za ně vyběhají potřebné doklady a zajistí vše, co potřebují k pracovnímu povolení a povolení k pobytu,“ vysvětluje Futschik. „V Liberci se taxa pohybuje kolem pěti tisíc korun. V Praze je vyšší.“ To, že je na Liberecku cizinců stále víc, potvrdila i mluvčí Oblastního ředitelství Cizinecké a pohraniční policie v Ústí nad Labem Eva Hauková. (Na Liberecku přibývá cizinců, MF Dnes, 17.4.2002, Kraj Liberecký, str. 1)

Tématem článku je rostoucí počet zahraničních pracovníků v České republice, nikoli jejich životní osudy. Článek líčí podobné věci jako předchozí ukázka, ale vidí je prakticky opačně. Jde v něm o to, jaké mají nebo nemají čeští úředníci potíže s žadateli o povolení k pobytu. V další části textu se píše: „problémy s nimi nejsou“, „kázeň [žadatelů] se zlepšila“, „zprísnily se kontroly [žadatelů]“. Z toho je vidět, jak lze tutéž věc ukázat z jiné perspektivy prakticky obráceně a jak je proto důležité ukázat pohledy obou stran. Ale kromě uvedených šesti článků se o problémech cizinců s povolením k pobytu píše již jen nepřímo nebo v narážkách.

V jednom článku se říká, že se Vietnamci bojí, aby jim úřady povolení k pobytu prodloužili (Mám vysokou a prodávám v tržnici, Pátek Lidových novin, 17.4.2002, Fenomén, str. 24). Ve třech dalších článcích se mluví o odhaleném případě korupce při této proceduře (Policista je kvůli úplatku ve vazbě, MF Dnes, 22.8.2002, Střední Morava, str. 1; Policista je ve vazbě, neboť vzal úplatek, MF Dnes, 22.8.2002, Zápavy v česku, str. 7; Události týdne, MF Dnes, 26.8.2002, Střední Morava, str. 7). Jeden článek stručně popisuje strategii, díky které do České republiky mohou legálně přicházet noví lidé z Vietnamu (Vietnamci: Zlaté časy jsou pryč, Magazin MF Dnes, 16.5.2002, Reportáž, str. 46). V dalších pěti článcích se o

povolení k pobytu mluví v tom smyslu, že teprve po jeho udělení lze odejít z uprchlického tábora, poslat děti do školy, začít podnikat či vzít si leasing na auto a teprve po udělení povolení k trvalému pobytu lze plánovat život v ČR.

Ostatní články už zaujímají výhradně perspektivu české společnosti nebo českých úřadů. V 21 článcích se o povolení k pobytu mluví jako o nástroji pro řešení otázky cizinců směřujících na území ČR, jako o součásti systému opatření a mechanismů, které zajišťují chod státu. Mluví se o ochraně trhu práce, o regulaci a kontrole pohybu cizinců po území Česka apod. Za pozornost stojí další tři články, ve kterých se mluví o selhání úředních mechanismů. Podle nového zákona o odpadech totiž mají poplatky platit všichni, kdo mají trvalý pobyt na území obce. Většina cizinců ovšem trvalý pobyt nemá. V dalších 20 článcích se mluví o kontrolách tohoto dokladu a o jejich výsledku, nejčastěji v souvislosti s přechody hranic. V 8 článcích je povolení k pobytu zmiňováno jako o podklad k určení počtu cizinců v nějaké oblasti nebo v celé ČR.

Co lze vyvodit z tohoto rozboru 66 článků, kde se mluví o povolení k pobytu v souvislosti s Vietnamci, Rumuny a Ukrajinci v České republice? Především to, že jen menšina, dva z nich se zabývají problémem, který jistě trápí naprostou většinu lidí žijících tu bez státního občanství. Z debat pořádaných MKC Praha i z osobních rozhovorů s některými cizinci žijícími v ČR víme, že tato potíž je vnímána jako velmi závažná. Jsou tu ještě čtyři další články, které tematizují problém komplikovanost a nákladnost procedury, kterou musí absolvovat ukrajinští zájemci o povolení k pobytu. V dalších 11 článcích se o problémech cizinců s tímto dokladem, případě o roli, jakou hraje v jejich životě, mluví jen nepřímo. Ale 49 článků o povolení k pobytu, tj. tři čtvrtiny z nich, se tomuto dokumentu věnuje z perspektivy problémů, který cizinci představují pro českou společnost.

Zvláštní znamení: Ukrajinec

Jak už jsme zmínili, v mnoha článcích se slovo Ukrajinec či ukrajinský vyskytuje jako synonymum, přirovnání či ustálené spojení. Téměř výhradně jsou přitom taková spojení nebo přirovnání použita v pejorativním významu nebo kontextu. V článcích se objevují zmínky o metodách ukrajinské mafie, Ukrajincům jako příslušníkům jedné skupiny jsou připisovány nelichotivé vlastnosti. V tom se články o Ukrajincích podobají článkům o Rumunech a Vietnamcích. Zdá se však, že Ukrajinci, resp. jejich obraz v novinách vytvářený právě prostřednictvím nejrůznějších zavedených a běžně používaných spojení, jsou na tom

v porovnání se zbývajícími dvěma skupinami ještě o něco hůř. Zatímco výrazy Rumun, rumunský jsou spojovány převážně s žebráním, drobnými krádežemi nebo horší hygienou; a výrazy Vietnavec, vietnamský s padělaným, nekvalitním a pašovaným zbožím; označení Ukrajinec, ukrajinský se obvykle objevuje ve spojitosti s násilnými činy nebo nějakými nekalými praktikami.

Často jde o články, jejichž tématem nejsou samotní Ukrajinci, ale něco úplně jiného – povodně, spory nájemníků s majitelkou domu, stavba nové přehrady nebo třeba prosperující slévárna. Ukrajinci se do takového článku dostávají zpravidla prostřednictvím kratičké zmínky, charakteristiky nebo narážky. Nejsou to tedy články o Ukrajincích, přesto se však podstatným způsobem podílejí na vytváření a udržování určitého obrazu o nich. Ukážeme si, jak se to děje, jaké mohou být konkrétní situace či události, kdy se v článcích objevují například přirovnání k Ukrajincům nebo výrazy využívající některou z charakteristik, která bývá s Ukrajinci spojována. Také si ukážeme, jaký to může mít účinek na čtenáře.

Už jsme naznačili, že slovní spojení, v nichž vystupují Ukrajinci, se mnohdy týkají násilných činů, které jsou jim – jako skupině připisovány. Tak například v článku o vymáhání dluhů na nájemném (Zaplatíte?, Reflex, 25.10.2001, Reportáž, str. 38) ředitel firmy, která spravuje městské nemovitosti, vysvětluje následujícím způsobem, proč zaměstnali vymahatele dluhů:

Za prvé jsme doufali, že něco vymůže. Nakonec nám přinesl sto šedesát tisíc korun, což není zrovna málo. A co je možná ještě důležitější, vymahač zapůsobil na lidi psychologicky. Měli najednou strach. Ježišmarjá, oni snad najali nějakého Ukrajince, říkali si.

Jiný článek popisuje případ, kdy manžel opakovaně fyzicky napadal svoji manželku a vyhrožoval jí Ukrajinci (Neshody vyvrcholily střelbou, Blesk, 20.12.2001, Střední Čechy, 20.12.2001):

Prakticky na denním pořádku byly poslední dobou hádky a šarvátky mezi podnikatelem S. L. (37) a jeho manželkou Š. L. (35). Vše vyvrcholilo tím, že manžel za svou ženou, která před ním ve strachu prchala do polí, několikrát vystřelil do vzduchu. Podle informací policie muž svou ženu před dvěma týdny fyzicky napadl. Několikrát jí také údajně telefonicky vyhrožoval, že ji nechá zlikvidovat Ukrajinci. (...)

Třetí úryvek je z rozhovoru s fotografem a zpěvákem Davidem Krausem (Pohled z posedu, Reflex, 20.6. 2002, Rozhovor, str. 22), synem populárního herce Jana Krause. Redaktorka mu na konci rozhovoru říká, že se asi hodně podobá svému otci a on na to odpovídá:

Hodně. Když dělá (otec) rozhovor, vytáhne kazeták a říká: když tam bude něco jiného než na téhle kazetě, nechám vás zřezat Ukrajincema, že nebudete k poznání. Můžeme začít.

Co mají všechny tři citované úryvky společného? Především to, že se v nich o Ukrajincích píše jako o nějaké dosti nebezpečné hrozbě. To je poměrně častá souvislost, ve které se zmínka o Ukrajincích může v novinách objevit. Navíc, můžeme si všimnout, že ani v jednom z uvedených úryvků není řeč o „ukrajinských nájemných vrazích“ nebo třeba o „ukrajinských vyděračích“, ale pouze o „Ukrajincích“. Označení „Ukrajinec“ tady funguje jako charakteristika, která nevyžaduje další vysvětlení, která je obecně srozumitelná. Zmínka o etnické či národnostní identitě (Ukrajince) stačí k tomu, aby si dlužník, manželka či redaktor uměli představit, co by je mohlo čekat.

Podobným způsobem se zachází s používáním etnické příslušnosti i v méně dramatických významech. Některé z následujících případů, v nichž se o Ukrajincích mluví, jsou samy o sobě závažné, nicméně Ukrajinci zde nevystupují jako lupiči a násilníci, ale „jen“ jako podezřelé existence. To se týká například dvou článků, které informují o odsouzení muže, který zneužíval svoji nevlastní dceru. Oba citují, resp. reprodukují jeho výpovědi u soudu, kde údajně prohlásil, že se jeho dcera „tahala s Romy a Ukrajinci“ (Otčím za znásilnění dcery dostal 6,5 roku, Právo, 7.5.2002, Kronika dne, str. 4) nebo „dávala raději přednost mladým pánům ukrajinské národnosti či romského původu“ (Otčím pyká za chlípnosti, Blesk, 7.5.2002, Morava/Slezsko, str. 4). Jiný článek popisuje evakuaci obyvatel při srpnových povodních roku 2002 (Lahovice pod vodou, Právo, 14.8.2002, Zpravodajství, str. 4). Jedna z obyvatelk zatopené čtvrti Lahovice v něm vysvětluje, proč se jí nechtělo odejít: „Komu by se chtělo pryč (...) Už od včerejška tady obcházeli divný lidi, snad Ukrajinci nebo co, člověk se bojí.“ Další článek se zabývá sochařskou výzdobou pražských hřbitovů. Autor zde mimo jiné cituje odpověď ředitele Správy pražských hřbitovů, který si stěžuje na stále častější případy krádeží:

Už to nejsou bezdomovci nebo Ukrajinci, kteří loupou barevné kovy, ale organizované skupiny, jež kradou na objednávku. (Hřbitovy jsou i galerií sochařských děl, Právo, 25.4.2002, PRAHA - Střední Čechy, str. 21)

Uvedené ukázky mají jednu společnou vlastnost. Tím, kdo používá označení „Ukrajinec“ ve smyslu určité negativní nebo nelichotivé nálepky, nejsou samotní novináři, ale někdo, koho citují. To platí také pro předchozí tři ukázky a pro naprostou většinu článků, kde se výrazy Ukrajinec či ukrajinský objevují jako charakteristika nebo vlastnost celé skupiny. Podobné zjištění zmiňujeme i v souvislosti s články o Rumunech. Dalo by se tedy říci, že novináři jsou v porovnání s citovanými svědky událostí, úředníky nebo třeba autory čtenářských příspěvků korektní. Nejsou to zpravidla oni, kdo o Ukrajincích mluví jako o jedné, uvnitř homogenní skupině a kdo této skupině přisuzuje spíš negativní vlastnosti. Na druhou stranu se můžeme ptát, zda by novinář, který je zodpovědný za výslednou podobu zprávy nebo jiného článku, neměl taková vyjádření reflektovat nebo je dokonce vynechat. Dá se totiž předpokládat, že běžný čtenář nebude rozlišovat mezi tím, jestli větu o Ukrajincích vyslovila paní z ulice nebo jestli je jejím autorem sám novinář. Pokud si tady připomeneme jednu z výzkumných otázek této zprávy, totiž zda se obraz tří vybraných skupin, tak jak ho prezentují české noviny, liší od všeobecně sdílených představ o těchto skupinách, dojdeme k zajímavému závěru. V člancích, kde se slovo Ukrajinec, ukrajinský vyskytuje jako ustálené spojení nebo přirovnání (ale dost možná i v mnoha dalších člancích), dochází k tomu, že novinář vytváří určitý typ obrazu Ukrajince tím, že čtenáři zprostředkuje – většinou formou doslovné citace – právě ty obecně sdílené představy o Ukrajincích.

To že novinář nereflektuje používání ustálených spojení, které mohou přispívat ke špatnému obrazu Ukrajinců jako celku, se stává ještě o něco problematičtější ve chvíli, kdy takový výrok vysloví známá osobnost nebo úřední autorita. To je příklad už zmíněného rozhovoru se synem českého herce Jana Krause, kde uvádí otcův hanlivý výrok, ve kterém přisuzuje Ukrajincům roli násilníků. Podobnou nekorektnost najdeme v článku „Rozpočet přehrady vzrostl podle studie o 50 procent“ (Právo, 11.4.2002, REGION – Moravskoslezský kraj, str. 16), který se zabývá zvýšením rozpočtu na výstavbu nové přehrady na Bruntálsku. Autorem výroku o Ukrajincích je tentokrát mluvčí Hnutí Duha Jeseníky, Ivo Dokoupil, jehož odpověď je v článku reprodukována:

Uvažování ve stylu „jakmile budete se stavbou nezvratně souhlasit, my vám sdělíme skutečnou cenu stavby“, má možná místo mezi ukrajinskými podnikateli, ale nemělo by patřit podle Dokoupila k jednání ministerských úředníků.

Vyhlášeným a mediálně známým se stalo vyjádření předsedy olomouckého oblastního sdružení Otakara Vychodila, který svou rezignaci zdůvodnil vysvětlením, že již nechce

reprezentovat stranu, jejíž „někteří členové používají metod tu žižkovských domovnic, jindy zase ukrajinských mafiánů či Státní bezpečnosti“. Odkazy na tento výrok – s jeho doslovnou citací – se v novinách po několik týdnů skloňovaly v různých pádech (například článek „Rozčilený Klaus couvá z pražské kandidátky“, Právo, 4.12.2001, Titulní strana, str. 1 a další). Také v našem výběru se několik takových článků objevilo. Ani v jednom případě se však autoři článků nepozastavovali nad tím, jaké přirovnání politik při své rezignaci použil, ale nad tím, jaké důsledky bude mít jeho prohlášení pro vnitřní poměry ODS. Otakar Vychodil později použil příměr k Ukrajincům ještě jednou, když situaci v ODS komentoval slovy: „Má to takový ukrajinský nádech.“ (ODS je jen výtah k moci, říká Vychodil, MF Dnes, 13.12.2001, Ze střední Moravy, str. 3)

Za zmínku stojí ještě jedna charakteristika používání ustálených spojení a přirovnání o Ukrajincích. V několika člancích se píše o Ukrajincích společně s jinými skupinami, jimž jsou obvykle také připisovány špatné vlastnosti. Dva z nich jsme už citovali. Jednalo se o ty články, kde nevlastní otec obviněný ze zneužívání své dcery o ní prohlásil, že se „tahala s Romy a Ukrajinci“, resp. že dávala přednost „mladým pánům ukrajinské národnosti a romského původu“. Ukrajinci jako skupina tady vystupují vedle Romů. V článku „Slévárna zvýší tržby o 40 milionů“ (12.2.2002, MF Dnes, Kraj Liberecký, str. 3) se zase píše o tom, že slévárna zaměstnává „30 Ukrajinců a Bělorusů a stejný počet vězňů“. V článku o zásahu policistů v jednom z chomutovských veřejných domů (Na pelech si posvítili policejní zakuklenci, Blesk, 31.5.2002, Praha/Čechy, str. 3) se Ukrajinci objevují spolu s prostitutkami. „Jsou tam Ukrajinci a šlapky,“ komentovala policejní akci žena ze sousedství.

Až dosud jsme se zabývali převážně články, kde jsou Ukrajincům přisuzovány negativní vlastnosti. Kromě nich je tu ale celá řada článků, kde k ničemu takovému nedochází. Nebo lépe řečeno, dochází, ale děje se tak mnohem nenápadnějším, méně zjevným způsobem. Tak například v článku „Úprava keřů na husovickém náměstí se místním nelíbí“ (4.5.2002, MF Dnes, Jižní Morava, str. 2) se obyvatelka rušné ulice vyjadřuje k tomu, že radnice nechala vyřezat keře, které oddělovaly domy od silnice: „Aniž by nás kdokoliv upozornil, přišlo minulé pondělí pět Ukrajinců s pilami, kteří keře prostě zlikvidovali.“ Ukrajinci nejsou těmi, kdo rozhodli o tom, že se keře pořežou, ale těmi, kdo na takovou byli na práci najati. V článku je o nich jen kratičká zmínka. Přesto jsou v článku dost vidět, byli to oni, kdo keře pořezali. V jiném článku se Ukrajinci dostávají do podobné situace (V Praze se zřítíl dvoupatrový dům,

Právo, 11.5.2002, Kronika dne, str. 4). Spadl dům, ve kterém pracovali ukrajinští dělníci. Obyvatel jednoho ze sousedních domů událost komentuje: „Několik Ukrajinců zde začalo asi ve středu bourat krumpáčem příčky. V noci zafoukal vítr a bylo to.“ Dá se předpokládat, že v obou případech ukrajinští dělníci jen plnili příkazy radnice nebo stavební firmy. To ale při čtení článku není tolik důležité. Důležité je to, že i v situaci, kdy se o nich píše v lepším světle – jako o dělnících, jsou tam, kde se děje něco špatného. Jsou v roli toho, kdo koná něco nevhodného. Přitom ve zmíněných článcích by bylo poměrně jednoduché se takovému psaní vyhnout. Stačilo by nahradit označení Ukrajinec či ukrajinský dělník výrazem dělník. Nebo třeba zaměstnanec firmy XY.

Čtyřicetiletý J.K. nebo Ukrajinec?

V předchozí kapitole jsme ukázali, jak mohou být Ukrajincům jako celé skupině připisovány negativní charakteristiky prostřednictvím ustálených spojení typu „poslal na ně Ukrajince“, „udělali to Ukrajinci“ apod. Zmínili jsme se také o tom, jak by mohla být taková označení vztahující se k jejich národnostní příslušnosti nahrazena, pokud není nutné ji vzhledem k obsahu článku uvést. Označení „Ukrajinec“ může být v takovém případě docela dobře nahrazeno výrazem, který se vztahuje k tomu, co konkrétní skupina Ukrajinců dělá. Stejný problém, tedy zda a za jakých okolností uvádět skutečnost, že aktérem nějaké události byl Ukrajinec, nastává ve chvíli, kdy je v článku řeč o konkrétním jednotlivci. Etické kodexy českých novin hovoří zpravidla o tom, že národnost či etnickou příslušnost je možné zmínit jen uvnitř článku, tedy nikoliv v titulku, a jen tehdy, když má nějakou souvislost s tématem článku (Holub 2003). Kodexy některých novin dokonce zakazují používat určité typy slovních spojení, které mohou posilovat předsudky o příslušnících některých skupin. Například v ústavě Lidových novin se k tomu píše: „Již nikdy nesmí v Lidových novinách vyjít slovní spojení typu ‘opilý Rom‘, stejně jako se v našich novinách zásadně nehovoří hanlivě o sudetských Němcích, Vietnamcích, Kurdech či o příslušnících jiné národnostní skupiny.“ (Očernění 2003) Existence podobných kodexů přispívá k tomu, aby se v novinách neobjevovaly *a priori* negativně zabarvené články vůči členům určitých skupin. Jak ale popisuje ve svém článku Petr Holub (2003), ve vztahu k Ukrajincům nejsou zřejmě ustanovení kodexů příliš striktně vymáhána. Svůj argument dokládá titulky článků, které vyšly v různých novinách. Ke stejnému zjištění dospěla také naše analýza. Na následujících úryvcích si ukážeme, jakým způsobem bývá označení „Ukrajinec“ použito v článcích, které

by se docela jednoduše obešly bez toho, aby v nich byla národnost aktéra uvedena. Současně si ukážeme, kdy naopak může být pro porozumění článku užitečné, když čtenář ví, že šlo o Ukrajince.

Článek „Ukrajinec boural na mostě“ vyšel v Blesku (14.1.2002, Čechy/Morava, str. 5). Píše se v něm o „opilém Ukrajinci“, který zavínil dopravní nehodu:

Opilý Ukrajinec zavínil včera večer, krátce po půl deváté, dopravní nehodu na Hlávkově mostě směrem z centra Prahy. Protože jel se svou škodovkou nepřiměřeně rychle, narazil do autobusu, který jen chvilku předtím zpomalil. Ukrajinec od přivolaných záchranářů nechtěl ošetřit a policistům se nejprve zdráhal ukázat svoje doklady. Chvilí potom vznikla jen asi o padesát metrů dál nehoda další: tři auta, jejichž řidiči, se dívali, co se na mostě přihodilo, do sebe narazila.

Článků o opilých řidičích najdeme v novinách mnoho. Tady ale autor článku zdůraznil, že řidič byl „Ukrajinec“, dokonce to uvedl v titulku a článek začíná slovy „opilý Ukrajinec“. O jeho úmyslech, proč tak učinil, se můžeme jen dohadovat. Přesto je však zřejmé, že použití národnostní příslušnosti není v tomto případě pro porozumění obsahu článku důležité. Někomu by možná napadlo, že podobný způsob psaní je příznačný právě pro Blesk. Jak se ale ukazuje, příklady nekorektního psaní o Ukrajincích se objevují i v ostatních novinách. Podívejme se na jiný článek, který byl publikován v MF Dnes (Z celého města, 24.9.2001):

Silně opilý devětadvacetiletý Ukrajinec Mikola G. spadl v sobotu po 18. hodině do kolejí metra ve stanici Pankrác. S otřesem mozku a dalšími zraněními jej převezl vůz záchranné služby do nemocnice. „Přestože strojvedoucí zastavil vlak rychlobrzdou, tělo muže se dostalo pod první vagon soupravy,“ řekl pražský policejní mluvčí Adam Arnold. Vytáhnout jej museli hasiči. Provoz metra byl přerušen na pětatřicet minut.

V porovnání s předchozím článkem vyznívá tenhle přece jen o poznání lépe. Národnost Ukrajince se neuvádí hned v titulku a také se v článku objevuje pouze jednou, nikoliv třikrát jako v článku z Blesku. Na druhou stranu se v něm zdůrazňuje míra jeho opilosti, píše se o „silně opilém devětadvacetiletém Ukrajinci“. I tady je zmínka o národnostní příslušnosti zbytečná, čtenář ji nepotřebuje znát k tomu, aby pochopil, co se stalo. Oba články tím, že uvádějí národnost opilých mužů, přidávají sdělované informaci hodnotící významy, které pochopitelně nejsou vůči Ukrajincům příznivé. To se týká celé řady dalších článků. V jednom z nich se například píše o ukrajinském muži, který v opilosti vypadl z okna (Hradec Králové:

Mladík pád z okna domu nepřežil, MF Dnes, 15.6.2002, Kraj Hradecký, str. 1). Jiný článek informuje o požárech, ke kterým došlo během jednoho víkendu (Víkendové drama: Požár a výbuch, MF Dnes, 26.11.2001, Kraj Plzeňský, str. 1). Mimo jiné se v něm dočteme, že jeden z požárů vznikl v panelovém domě, v bytě, který obývala ukrajinská rodina. Ani v jednom z těchto případů se událost, k níž došlo, nevztahuje k tomu, že jejími účastníky byli právě Ukrajinci. V obou případech je to nicméně uvedeno.

Podívejme se na další články. Na nich můžeme ilustrovat ještě jiný rozměr toho, když se ve většině článků uvádí, že šlo o Ukrajince, bez ohledu na to, jestli zmínka o národnosti může přispět k vysvětlení události či nikoliv. Máme na mysli obvyklou novinářskou praxi, kdy se odlišně přistupuje k aktérům nějaké události podle toho, zda jde o příslušníky jiné národnosti (či etnika) nebo zda jde o Čechy. Zvláště dobře je tato praxe vidět na článcích, v nichž vedle sebe vystupují Čech a člověk pocházející odjinud. Například v článku „Chemik vyráběl pervitin po novu“ (MF Dnes, 21.11.2001, Jižní Morava, str. 1) se píše o českém chemikovi a Ukrajinci, který mu pomáhal:

(...) V chemikově bytě kriminalisté zajistili látky k výrobě této drogy. Vyšetřovatel obvinil vědce z nedovolené výroby a držení omamných a psychotropních látek a jedů. Do vazby však nebyl vzat kvůli svému věku a zdravotnímu stavu. Ve vazbě však skončil Ukrajinec, který s ním spolupracoval. Podle policie cizinec pervitin prodával. (...)

Zatímco muž, který pervitin vyráběl, má v článku hned několik charakteristik – chemik, vědec, dvaasedesátiletý muž, jeho pomocník má jen jedinou – Ukrajinec. Různý přístup vůči oběma pachatelům je samozřejmě nekorektní, tím spíše, že národnostní charakteristika jednoho z nich sama o sobě nevysvětluje vůbec nic.

Jinak postupoval autor následujícího článku. U pachatelů uvedl sice také jen jejich národnostní příslušnost, ale podstatný rozdíl je v tom, že ji uvedl v případě obou pachatelů, kterými byli také Čech a Ukrajinec:

Dramatický budíček zažili o víkendu zahraniční dělníci v ubytovně v Martinovské ulici. Vtrhli sem Ukrajinec Sergej T. (25) a Čech Petr D. (26). Několik dělníků zbili a oloupili. (Přepadli ubytovnu, 27.5.2002, Blesk)

Uvedený postup je v analyzovaných článcích poměrně výjimečný. Obvykle se v podobných případech používají spíše formulace typu: „Pachatelé byli Petr D. a Ukrajinec Sergej T.“. Tím, kdo je v takové novinové zprávě víc vidět, je přirozeně onen Ukrajinec a

s ním i ostatní Ukrajinci, kteří se ničeho nedopustili. Citovaný článek je zajímavý ještě z jiného důvodu. Dá se na něm totiž vysvětlit, jak nejednoduché může být naplnění dobrého záměru etických kodexů, které povolují používání národnostní (či etnické) příslušnosti jen tehdy, když to má nějakou souvislost k tématu článku. Dá se ale předem vymezit, jakých případů se to týká? Asi dost těžko. Při čtení předchozího článku by leckterého čtenáře možná napadlo, že národnost lupičů tu není důležitá. Jiný čtenář by s ním ale možná polemizoval a připomněl by, že často se má za to, že přepadení ubytoven zahraničních dělníků mají většinou na svědomí právě Ukrajinci. Proto může být uvedení národnosti lupičů smysluplné, může znamenat další informaci, která přispěje k většímu porozumění situaci. Nechceme tady rozhodovat o tom, který z čtenářů má pravdu. Místo toho se snažíme ukázat, jak obtížná může být snaha zavést pevná a jednoduše použitelná pravidla o tom, jak nakládat s etnickou či národnostní příslušností aktérů, o nichž noviny informují.

Uvedeme si ještě jeden příklad. V březnu roku 2002 zasypala na Mostecku hliněná lavina ukrajinského dělníka. O této události psaly opakovaně všechny noviny, později se psalo o tom, jak pokračuje vyšetřování toho, kdo za smrt dělníka nese zodpovědnost. Takhle o události informovaly Lidové noviny:

Ukrajinského dělníka na staveništi průmyslové zóny Joseph u obce Havraň na Mostecku včera kolem poledne zasypala hlína. Mrtvého muže zhruba po dvou hodinách vyprostili mostečtí záchranáři. Policejní důstojník řekl, že pod dělníkem se utrhla zemina, muž spadl do šestimetrové hloubky a zemina ho zasypala. Policie vyšetřuje další okolnosti případu. Byla již nařízena i soudní pitva. (Ukrajinec na stavbě zemřel pod příkrovem hlíny, Lidové noviny, 22.3.2002, Domov, str. 4)

Také v tomto případě bychom si mohli položit otázku, jestli je informace o tom, že mrtvý dělník pocházel z Ukrajiny, nezbytná pro porozumění článku. Jestli by místo ní například nestačila (nebo zda by dokonce nebyla vhodnější) informace o tom, že dělník byl zaměstnancem konkrétní firmy. Jistější odpověď můžeme získat po přečtení všech článků o ukrajinských dělnících, které byly ve sledovaných periodikách během jednoho roku publikovány. Z nich totiž zjistíme, že pracovní úrazy ukrajinských dělníků nejsou nikterak výjimečné. Důvody tohoto jevu analyzované články nerozebírají, netematizují to jako problém. Nezabývají se tím, jestli za úrazy stojí nedodržování bezpečnostních předpisů ze strany firem, které cizince zaměstnávají, nebo spíš nedodržování předpisů ze strany samotných dělníků. Většina článků jen stručně informuje o konkrétní události, kdy došlo ke

zranění nebo smrti ukrajinského dělníka při práci.²² V takovém případě se údaj o národnosti zraněných či usmrcených dělníků může stát pro čtenáře důležitou informací, díky níž lépe porozumí obsahu sdělení.

Na dvou příkladech jsme ukázali, v čem může být problematické úsilí vytvářet a dodržovat zdánlivě jednoduchá pravidla toho, jak zacházet s národnostní či etnickou příslušností lidí, o kterých se v novinách píše, pravidla, kdy a jak taková označení používat a kdy naopak ne. Uvedeme si ještě další příklad, kdy dva články v různých novinách informovaly o téže události. Budeme-li se držet výše citovaných etických kodexů (s vědomím, že jednotlivá periodika si vytvářejí své vlastní, popřípadě žádný kodex nemají), postupoval autor prvního článku korektně v tom smyslu, že v titulku nepoužil národnost zadržného cizince:

Při namátkové kontrole zaměřené na nelegální zaměstnávání cizinců v cihelně v Lošticích na Mohelnicku zadržela cizinecká policie 8. srpna Ukrajince, který neměl v tuzemsku co pohledávat. Muž se v Lošticích zdržoval přesto, že už v roce 1999 jej soud ze země vyhostil a zakázal mu pobyt. „Cizí státní příslušník putoval do cely předběžného zadržení a bude se zodpovídat z trestného činu maření výkonu úředního rozhodnutí,“ uvedl šumperský policejní mluvčí Josef Ošťanský. (Policie zadržela nežádoucího cizince, 10.8.2002, MF Dnes, Střední Morava, str. 2)

Na druhou stranu se v titulku objevuje zmínka o „nežádoucím cizinci“ a uvnitř textu o Ukrajinci, „který neměl v tuzemsku co pohledávat“. V článku, který popisuje zadržení cizince nelegálně pobývajícího v Čechách, se autor asi jen těžko obejde bez toho, aby uvedl, o jakého cizince se jedná. Samotné označení národnosti ale nemusí ještě samo o sobě vyvolávat negativní představy. V tomto případě nepříznivé vyznění článku vyplývá už z kontextu, ve kterém se o konkrétním Ukrajinci píše – tím je jeho ilegální pobyt na území ČR. Současně je však umocněno použitím silných výrazů, které tuto situaci charakterizují.

Autor druhého článku se naopak dopouští jisté nekorektnosti tím, že uvádí národnost ukrajinského dělníka v titulku:

²² O pracovních úrazech ukrajinských dělníků informovaly například následující články: Ukrajinský dělník se zřítíl z lešení (Mladá fronta DNES, 22.11.2001, Kraj Plzeňský, str. 3) Dělník se zabil pádem do šachty (Blesk, 22.10.2001, Čechy/Morava, str. 6) Dělník u stroje nepřežil zranění (Mladá fronta DNES, 14.12.2001, Kraj Karlovarský, str. 1)

V policejní cele skončil 48letý Ukrajinec, kterého ve čtvrtek objevila cizinecká policie při kontrole v cihelně v Lošticích na Šumpersku. „Bylo zjištěno, že se na našem území zdržuje i přesto, že mu byl již v roce 1999 vysloven zákaz pobytu v ČR,“ informoval Právo v pátek šumperský policejní mluvčí Josef Ostránský. Ukrajince čeká stíhání pro trestný čin maření výkonu úředního rozhodnutí. (Ukrajinec skončil v cele, 10.8.2002, Právo, REGION, str. 14)

Kromě toho se v textu samotném ještě dvakrát národnost dělníka zopakuje. Zároveň v něm ale nenajdeme podobné pejorativní výrazy jako v předchozím článku. Ani zde nechceme soudit, který z článků je lepší a který z nich naopak přispívá k horšímu obrazu ukrajinského dělníka. Citované úryvky ilustrují, jak zpráva o stejné události může vyznívat různě. Ukázkami a popsáními odlišnostmi obou článků (podobných příkladů je v analyzovaném souboru celá řada) se snažíme podpořit názor, že zavedení pevných a univerzálních pravidel o tom, jak psát o cizincích, resp. zda a za jakých okolností je jako cizince označovat, samo o sobě nestačí. Sledování takových pravidel – jakkoliv je považujeme za užitečné – může někdy navíc odvádět pozornost od jinak problematických způsobů psaní o cizincích, které nejsou pravidly kodifikovány.

Škvírou mezi cizince

Název této kapitoly jsme si vypůjčili z názvu reportáže o vietnamské komunitě, která vyšla v časopise Reflex (Škvírou mezi Vietnamce, 11.7.2002). Vypůjčili jsme si jej proto, že se zde budeme věnovat právě článkům, které se pokoušejí nahlédnout do života cizinců u nás a zprostředkovat tento pohled čtenáři. Jde o články, které jsme už dříve popsali jako „příběhy cizinců“. Jak jsme zmínili, tyto články jsou v mnoha ohledech výjimečné. Zaprvé, na rozdíl od většiny článků o cizincích se zajímají především o problémy, se kterými se cizinci žijící v České republice potýkají. Tedy nikoliv o problémy, které má česká společnost s cizinci. Za druhé, většina těchto článků informuje o cizincích v lepším světle – píše o vzdělaných cizincích, o tom, jak se učí česky, jaké slaví svátky apod. A za třetí, v těchto článcích často mluví samotní cizinci. Některé články jsou dokonce založeny jen na jejich výpovědích.

Prostřednictvím uvedených charakteristik přispívají „příběhy cizinců“ k barvitějšímu a vyrovnanějšímu obrazu cizinců v tištěných médiích a je určitě dobře, že takové články existují. Nicméně i v nich se objevuje celá řada formulačních chyb či neopatrností. Ty jsou v porovnání s běžnými novinovými články méně nápadné, přesto se mohou podílet na upevňování některých ustálených představ o cizincích, resp. o konkrétních skupinách cizinců,

kteří nejsou příliš příznivé. Paradoxně mohou mít někdy možná silnější účinek než krátké zprávy o trestných činech cizinců. Jsou totiž zpravidla delší, využívají pestřejších informačních zdrojů, a tak mohou působit přesvědčivěji.

Ukážeme si tedy, jak i takové dobře míněné články o cizincích mohou mít někdy přinejmenším sporný efekt. Na konkrétních příkladech popíšeme tři hlavní způsoby, jimiž může nějaký článek přispívat k určitému obrazu cizinců – svým tematickým zaměřením, zvolenou perspektivou vyprávění a popisy prostředí. Zároveň se pokusíme naznačit alespoň některé souvislosti mezi těmito charakteristikami a obrazem cizinců, který se ke čtenáři dostává.

Výběr témat

Autor článku může ovlivnit to, jak bude čtenář jeho příběh číst, už tím, skrze jaká témata život cizinců vylíčí. To se samozřejmě liší podle konkrétních článků, ve výběru však existuje poměrně početná skupina článků, které se nezabývají ve vztahu k cizincům nějakým specifickým tématem, ale chtějí čtenáři přiblížit život konkrétního cizince nebo celé komunity cizinců. A právě na nich může být zajímavé ilustrovat, jak se výběr konkrétního tématu může podílet na utváření obrazu cizince. Ukážeme si to na příkladu dvou článků o čínské komunitě.

Tyto články byly publikovány ve dvou různých týdenících. Oba mají charakter reportáže, oba líčí život čínské komunity v Čechách. Každý z nich ale vytváří trochu jiný obraz Číňana, resp. čínské komunity. První z nich otevírá různá témata – jak funguje výroba a dovoz čínského textilu, proč čínští podnikatelé dávají přednost českým obchodním partnerům, jaké mají potíže s českými úřady, jaké jsou jejich zkušenosti s přijetím v české společnosti, ale taky nebezpečí vydírání a hazardních her (Pan Li má problém, Pátek Lidových novin, 19.10.2001, Fenomén, str. 20). Dopustíme-li se určitého zjednodušení a pokusíme se obraz Číňana zprostředkovaný zmiňovaným článkem vyjádřit v několika větách, mohl by vypadat asi takhle: Číňan žijící v Čechách je zdvořilý, kultivovaný, vzdělaný. Mluví plynou češtinou nebo angličtinou. V Čechách poctivě pracuje nebo podniká a odvádí daně, přesto se dostává do nejrůznějších potíží s českými úřady. Marně žádá o povolení k trvalému pobytu, ale také o víza pro příbuzné, kteří chtějí přijet na návštěvu. Mezi Číňany jsou ale i výjimky, které takový obraz kazí, protože se dopouštějí trestného jednání (falšování obchodních značek, vydírání).

Druhý článek (Číňané u nás, Magazín Práva, 4.7.2002, Reportáž, str. 4), ačkoliv se v některých případech opírá o výpovědi stejných lidí, podává poněkud odlišný obraz čínské

komunity. Mimo jiné proto, že podstatná část témat, jimiž se autor článku zabývá, nějak souvisí s kriminalitou uvnitř čínské komunity. To se projeví i v rozsahu textu, který je těmto tématům věnován. Celý text se skládá ze třinácti samostatných částí (odstavců), při tom jen ve dvou z nich není žádná zmínka o kriminalitě. Čtenář se z článku dozví detaily o vydírání mezi čínskými obchodníky, o hrozbě a fungování čínské mafie, o pravidlech tzv. triád. Zaměření článku odpovídají i mezititulky jednotlivých částí – Ve spárech mafie, Mrtvola u hadí hlavy, Bez bodyguardů ani ránu nebo Gangsteři mají přehled. Část textu je dokonce založena na vyličení dramatického příběhu čínského obchodníka, který se v České republice ocitnul náhodou, když se pokusil ilegálně dostat do Anglie. Podle svých slov se v Praze náhodou připlatel k vraždě čínského pašeráka a skončil ve vězení. Jeho příběh není tedy příběhem Číňana, který v Čechách žije, pracuje, chtěl by se tu usadit. Přesto je jeho vyprávění použito k dokreslení života čínské komunity u nás. Nejde o to, že by se autor článku v rámci politické korektnosti měl vyhýbat problematickým tématům, a tedy i zmínkám o kriminalitě příslušníků nějaké menšiny. Zároveň by však měl dobře promyšlet, jaký obraz tematickým zaměřením článků vytváří. Je samozřejmě legitimní napsat článek o kriminalitě uvnitř čínské komunity, pokud je to relevantní problém. Pak by ale takový záměr měl být zjevný, například už z titulku.

Oba články mohly být na začátku vedeny stejnou snahou autorů vyličit čínskou komunitu v Čechách. Ve druhém článku ale nakonec převážily informace o organizovaném zločinu, takže představa, kterou z něho čtenář o Číňanech získá, bude dost možná splývat právě s organizovaným zločinem.

Perspektiva vyprávění

Výsledný obraz cizince může významně ovlivnit také to, jaká perspektiva je v článku použita. Ve srovnání s krátkými články, které jsou typické zejména pro deníky, převažuje v „příbězích“ pohled cizinců. Jednou je to pohled vietnamského obchodníka, jindy pohled čínského zemědělce nebo třeba ukrajinského kněze. Snaha zprostředkovat čtenáři život cizinců jejich očima se v člancích projevuje různými způsoby. Jednak tím, že je v nich citovaná přímá řeč cizinců, jejich odpovědi na otázky novináře. Nebo tím, že většina takových článků je založena na pobytu novináře mezi cizinci, na pozorování a důkladném popisu jejich „přirozeného“ prostředí – prostředí vietnamských tržnic, domácností konkrétních cizinců apod. Už byla také řeč o tom, že perspektiva cizinců se do článků dostává skrze zvolená

témata. V „příbězích cizinců“ jsou to především taková, která jsou relevantní pro ně samotné. Potíže při jednání s úřady, zkušenosti s nepříznivými reakcemi členů majoritní společnosti, jejich plány do budoucna apod. Dokonce i tehdy, když je tématem článku kriminalita, píše se o ní často z perspektivy cizinců, o tom, jak se cítí být ohroženi vydíráním, únosy nebo třeba českými zločinci, kteří jim kradou zboží. Také jsme se zmínili o tom, že snaha prosadit do novin perspektivu cizinců se projevuje mimo jiné v tom, jak jsou formulovány titulky článků. Ty mají často podobu věty v první osobě, která je vložena do úst cizinci. Mohou pak vypadat třeba takhle: „Mám vysokou a prodávám v tržnici...“ (Pátek Lidových novin, 17.5.2002, Fenomén, str. 24), „Náš život je samá práce, říká Vietnámec“ (MFD, 2.4.2002, Střední Morava, str. 3) nebo „Mám jasno: jsem Češka, můj vzhled na tom nic nezmění“ (MFD, 9.2.2002, Kraj Plzeňský, str. 3).

Všechny uvedené charakteristiky „příběhů cizinců“ pomáhají vyrovnávat výrazně asymetrický vztah mezi perspektivou české společnosti a perspektivou samotných cizinců, který je typický pro většinu ostatních článků. Nicméně i v „příbězích cizinců“ narazíme přinejmenším na dvě problematické věci. Zaprvé, v mnoha z nich dochází k opačné situaci, kdy článek je založen jen na výpovědích cizinců a chybí v něm naopak pohled druhé strany. Například když se článek zabývá tím, jaké problémy mají cizinci při vyřizování nejrůznějších dokladů, neptají se v něm nikoho z příslušného úřadu, kdo by jim k tomu mohl podat alternativní vysvětlení. To může být vzhledem k zaměření článku pochopitelné, jenže takový článek produkuje v jiném smyslu neúplný obraz cizinců. Na jedné straně pak stojí obraz cizince postavený na vyjádřeních, názorech a komentářích zástupců české společnosti, který ignoruje pohled cizince. A na straně druhé stojí obraz cizince, který respektuje jejich pohled, současně však opomíjí názory majority. To může vést k tomu, že se posiluje takové mediální zobrazení, které život cizinců jakoby vyděluje z života jiných členů společnosti a které může i takovým zdánlivě neškodným způsobem přispívat k opozici MY a ONI.

Jinou problematickou věcí může být někdy perspektiva novináře, který článek napsal. Není vcelku překvapivé, že autoři „příběhů cizinců“ stojí obvykle na jejich straně, sympatizují s nimi. V tom ale problém není, spíš naopak. Problém může nastat ve chvíli, kdy autor článku vyvozuje z toho, co vypravěči říkají (nebo co sám vidí), závěry, ale bez jakéhokoli dalšího vysvětlení. Například v jednom článku se dočteme o tom, že všichni Vietnamci „touží po občanství“ (Mám vysokou a prodávám v tržnici, Pátek Lidových novin, 17.5.2002, Fenomén,

str. 24). Z článku přitom není úplně zřejmé, o jaké argumenty autorka svoje tvrzení opírá. Její interpretace vyznívá ještě o něco absurdněji ve světle dalších pasáží článku. V jedné z nich totiž vysvětluje vietnamský obchodník rozdíl mezi Vietnamci a Číňany mimo jiné tím, že zatímco Číňané se v Čechách chtějí obvykle usadit, Vietnamci si tu většinou „snaží vydělat peníze na život doma“.

V jiném článku zase autorka říká o afghánském restaurátérovi, že „žije spíš jako Čech než jako Afghánec“ (Tábor zoufalství i naděje, Magazín MF DNES, 8.11.2002, str. 34). Argumentuje tím, že má českou manželku, syna s českým jménem a restauraci v Praze. To ale ještě nemusí znamenat, že vede víc „český“ než „afghánský“ život. On sám to navíc takhle nemusí vůbec vnímat.

Uvedeme si ještě jeden příklad, kdy se v článku podobným způsobem promítne perspektiva novináře. V článku „Pan Li má problém...“ (Pátek Lidových novin, 19.10.2001, Fenomén, str. 20) autorka popisuje obchodní aktivity čínského podnikatele a vyjmenovává, do kterých obchodních domů obchodník dodává svoje zboží. Poté následuje vcelku nenápadná věta: „Málokterá ze zákaznic asi tuší, že Číňanovo zboží se prodává také v drahých buticích na Václavském zboží.“ Je dost pravděpodobné, že autorka psala článek s úmyslem představit příchozí z Číny v lepším světle. Takové je i vyznění celého článku. Citovanou větou dává ale nepřímou najevo výjimečnost situace, kdy čínský podnikatel zásobuje drahé obchody. Nepřímou a nejspíš nevědomky tím může upevňovat takové představy čínských obchodníků, které jsou spojeny se stánkovým prodejem méně kvalitního zboží. Tím spíš, když v článku použije slovní spojení „Číňanovo zboží“.

Popisy prostředí

Poslední charakteristikou, kterou v souvislosti s „příběhy cizinců“ zmíníme, jsou popisy prostředí a konkrétních lidí. „Příběhy cizinců“ mnohdy detailně líčí, jak se cizinci oblékají, co jedí, jak mají vybaveny své domácnosti nebo jakými jezdí auty, jak se tváří nebo jak mluví. Tím umožňují čtenáři jednu důležitou věc – umožňují mu vstoupit do prostředí, kam by se asi sám jinak nedostal (pokud nemluvíme zrovna o vietnamských tržnicích). Prostřednictvím novinového článku se může přenést například do bytu vietnamské rodiny žijící na pražském sídlišti:

Obývací pokoj vypadá, jako by patřil kterékoliv běžné české rodině. Barevná sedačka, stěna s televizorem. Nezvyklé jsou jen girlandy umělých květín všeho druhu, které lemují televizor ze dvou stran. Na stole je cosi, co připomíná malý

oltář. Rámečky s fotkami příbuzných, květiny, papírové ozdoby, miska se sušeným ovocem. (Vietnamci: Zlaté časy jsou pryč, Magazín Mladé fronty dnes, 16.5.2002, Reportáž, str. 46)

Podobně si čtenář na základě barvitého popisu může docela dobře představit člověka, o kterém se v článku píše. Jedním z příkladů je následující úryvek, v němž je vyličen čínský podnikatel žijící v Praze:

Vysoký, urostlý muž oblečený do světlého obleku a se zlatým náramkem i zlatými obroučkami brýlí nás přijal ve své kanceláři vybavené nábytkem IKEA. Chováním připomíná bankéře. Je velmi zdvořilý, ale neřekne ani o slovo navíc, než považuje za vhodné. (Pan Li má problém, Pátek Lidových novin, 19.10.2001, Fenomén, str. 20)

To co se na jednu stranu zdá být jednoznačnou výhodou důkladných popisů lidí a prostředí v „příbězích cizinců“ – vytváření velmi realistického a přesvědčivého obrazu nějaké situace či události, může být zároveň jejich nevýhodou. Proč nevýhodou? Právě proto, že jsou obvykle dost přesvědčivé. Ve čtenářích mohou články postavené na podrobných popisech vyvolávat dojem „skutečné reality“, dojem, že „takhle to skutečně je“. To se může stát problémem ve chvíli, kdy součástí článku jsou také některé ne zrovna lichotivé charakteristiky konkrétních lidí nebo celých skupin. Tím, že se v článku připomenou například v souvislosti s chováním nebo vzhledem nějakého člověka, mohou přispívat k upevňování představ o tom, že pro určitou skupinu jsou takové charakteristiky typické. V analyzovaných článcích se to často týká vyličení toho, jak někteří cizinci, konkrétně Vietnamci, ovládají český jazyk. V reportážích se opakovaně objevují zmínky o tom, jak nedokonale vietnamští obchodníci mluví. Podívejme se na dva úryvky, které takové popisy zachycují:

„Vybrat holka. To sluší. Teď moderní. Nevadí, že krátký. Dám slevu,“ nabízí dennodenně své zboží Vietnamka Huyen (30). (Mám vysokou a prodávám v tržnici, Pátek Lidových novin, 17.5.2002, Fenomén, str. 24)

Odpovídá jen holými větami s typickým šišlavým přízvukem. Manželka, též Vietnamka, která mu pomáhá ve stánku, umí jen pár základních slov. (Mám vysokou a prodávám v tržnici, Pátek Lidových novin, 17.5.2002, Fenomén, str. 24)

Oba úryvky pocházejí z jednoho článku. První z nich článek uvádí, autorka jím ilustruje jednu z představ, kterou si většina Čechů s Vietnamci spojuje – že Vietnamci mluví špatně

česky. Celý článek je pokusem takové představy narušit a ukázat, že mezi vietnamskými obchodníky je celá řada lidí s vysokoškolským vzděláním. Nicméně tím, že se v textu dvakrát zopakuje situace, v níž vystupuje Vietnámec vyjadřující se „jen holými větami s typickým šišlavým přízvukem“, může paradoxně posilovat představu o tom, že omezená schopnost domluvit se česky je typickou vlastností Vietnamců. Nejde o to, že by článek měl zpochybňovat to, že část Vietnamců (dost možná, že podstatná) neovládá dobře český jazyk. Spíš je namístě otázka, jestli by se bez téhle informace zprostředkované popisem konkrétní, vybrané situace, nemohl obejít. Jestli by stejně tak nebylo možné napsat článek o vysokoškolsky vzdělaných Vietnamcích bez ní. Představme si totiž, že by se článek nevěnoval vietnamským trhovcům, ale třeba Američanům nebo Němcům žijícím v Čechách. Mnozí z nich se také ani po několika letech nedomluví česky, přesto se lze domnívat, že by novinář pravděpodobně nepopisoval Američana nebo Němce, který se vyjadřuje „jen holými větami“ a jehož čeština má „typický šišlavý přízvuk“.

Zmíníme ještě jeden příklad, kdy podrobný popis v „příbězích cizinců“ může – byť nezáměrně – podporovat takové představy o cizincích, které nevyznívají v jejich prospěch. V následujícím úryvku je opět řeč o Vietnamcích, citace je z článku, který formou reportáže líčí život jedné vietnamské rodiny:

Znovu se usmála. Byl to stejně neurčitý úsměv jako úsměv mladého Vietnamce před školou. Trochu dráždil, protože se nedalo rozeznat, co si jeho nositelka právě myslí. (Škvírou mezi Vietnamce, Reflex, 11.7.2002, Reportáž, str. 26)

V textu se několikrát objevuje zmínka o tom, že členové rodiny se usmívali pro autorku reportáže nesrozumitelným způsobem. Jejich úsměvy popisuje jako „sladce neidentifikovatelné“, „neurčité“, v citovaném úryvku píše dokonce o tom, že ji úsměv vietnamské studentky, skrze niž získala přístup do prostředí, „trochu dráždil“. Ačkoliv celá reportáž je napsaná se záměrem nahlédnout do soukromí vietnamské rodiny (jak je zřejmé z úvodu článku), podobný popis asi k vylepšení představ o Vietnamcích žijících v Čechách příliš nepřispěje. Naopak může upevňovat představy o tom, že Vietnamci jsou pro nás nečitelní, že z jejich chování neporozumíme tomu, co si myslí. V tomto případě by vyznění článku pomohla drobnost – před jeho napsáním si ověřit, jaký význam může úsměv ve vietnamské kultuře mít. Stručnou informaci o tom lze najít například ve sborníku *Menšiny a migranti v České republice* (Kocourek 2001).

Závěr

Pokusili jsme se popsat hlavní charakteristiky toho, jak české noviny píší o vybraných skupinách cizinců, jakými způsoby vytvářejí jejich mediální obraz. Nyní v závěru, bychom chtěli shrnout hlavní zjištění s poněkud jiným důrazem. O naše zjištění bychom chtěli opřít doporučení, kterým směrem by se podle nás měla ubírat další snaha novinářů a dalších autorů článků pracovat s obrazem cizinců v médiích, aby byla co nejefektivnější a vedla k nějakým výsledkům. Kromě toho chceme také poukázat na další práci, kterou by ve výzkumu obrazu cizinců v médiích mělo smysl udělat. Některé oblasti analýzy jsme totiž spíš naznačili, ale nezbyla nám kapacita na jejich důkladné rozvinutí.

Ukázalo se, že obraz Vietnamců, Ukrajinců a Rumunů, tak jak ho česká tištěná média předkládají, se příliš neliší od představ, které o nich má valná část veřejnosti. Většina článků, které o cizincích informují, nějak souvisí s kriminalitou. Nepříznivé jsou ale i další kontexty, kdy se o těchto skupinách píše – nevábné prostředí vietnamských tržnic, Rumuni a Ukrajinci jako nositelé TBC, Ukrajinci jako zdroj konkurence a ohrožení pro české pracovníky. Článků, kdy se o nich píše příznivěji, je výrazně méně. Tématem takových článků bývají často děti, škola, slavení svátků nebo příběhy konkrétních cizinců.

Asi největším prohřeškem je, když se o cizincích píše, ale oni sami nemají možnost, aby se k tomu vyjádřili. Těmi, kdo o cizincích obvykle vypovídají, jsou policejní mluvčí, úředníci nebo třeba zastupitelé obcí. Perspektiva samotných cizinců v člancích chybí. I v případě, že cizinci dostanou v novinách příležitost komentovat svoji situaci, resp. situaci svých krajanů, je zde velká asymetrie mezi tím, kolik prostoru dostanou zástupci majority a kolik zástupci cizinců. Naprostá většina článků je napsaná z perspektivy české společnosti. To znamená, že se píše o tom, jaké problémy má česká společnost s cizinci, nikoliv o tom, jaké problémy mají cizinci v české společnosti. Píše se o trestných činech cizinců, o ukrajinských dělnících, kteří snižují hodnotu pracovní síly, o nekvalitním zboží na vietnamských tržnicích. Přitom, když v článku dostane možnost promluvit také někdo z cizinců, zjistíme, s kolika problémy se musejí potýkat oni, například jak náročné je každoroční obíhání úřadů kvůli prodloužení pobytu nebo jak je ponižující pro vietnamské obchodníky, když jim čeští zákazníci tykají.

Nejde o to, že by novináři neměli psát o kriminalitě cizinců nebo že by měli přinášet o cizincích jen dobré zprávy. Mnohem podstatnější je to, aby usilovali o vyrovnanější a barvitější obraz jejich života u nás. Toho lze dosáhnout různými způsoby. Novináři mohou

například pečlivěji pracovat s informacemi ve zmíněných článcích o kriminalitě. Mohou být opatrnější v používání etnické či státní příslušnosti v takových článcích a snažit se potlačovat spojení mezi kriminalitou a cizinectvím. Tím spíš, že ve většině článků není údaj o tom, že pachatelem či obětí byl Vietnamec, Ukrajinec či Rumun věcně relevantní. Dobré znamení je, že některá média už mají nebo zavádějí do své redakční praxe etické kodexy, které mimo jiné vymezují právě to, za jakých okolností smí, resp. nesmí být v článku použito etnické označení. Nicméně podobné zásady mohou být nejnázem formulovány jako poměrně mechanická pravidla, která nemusí mít vždycky pozitivní efekt. Mohlo by být velmi užitečné dále rozpracovat podrobnou analýzu rétorických způsobů, jakými lze utvrzovat nebo naopak popírat vazbu mezi cizinectvím a kriminalitou, tj. přímo vyjádřené nebo víceméně skryté tvrzení, že někdo spáchal zločin, *protože* je cizinec. Uvádění či neuvádění etnicity nebo státní příslušnosti pachatele je jen jednou z těchto technik. Podobný význam by mohlo mít i další rozpracování analýzy termínů, jaké jsou v novinách vybírány pro označování cizinců, včetně zájmen, jako jsou *my* nebo *oni*.²³ Jinými slovy jde o rozbor toho, jaké prostředky vedou spíše k zahrnování cizinců do české společnosti, do společného „*my*“ a jaké způsoby naopak posilují sociální exkluzi cizinců tím, že do společného „*my*“ zahrnují jen Čechy a cizince či národnostní menšiny vykazují za hranice termínu „*oni*“.

Dále, novináři mohou usilovat o prosazování lepších kontextů, v nichž se cizinci v novinách objevují. Tady se nabízí poměrně jednoduchá cesta – více využívat těch příznivějších témat, která se už do novin podařilo prosadit. To znamená psát o takových tématech, jako jsou příběhy konkrétních cizinců, děti cizinců a jejich školní docházka, zvyky, svátky, kulturní aktivity nebo třeba činnost jednotlivých krajanských spolků. Kromě toho by ale novináři měli samozřejmě hledat nová témata, jejichž prostřednictvím mohou život cizinců u nás čtenáři přiblížit.

Asi nejdůležitější ale je, aby se snažili posilovat hlas těch, o kterých píšou – tedy hlas samotných cizinců. Častou námitkou novinářů bývá, že je obtížné najít nějakého cizince a přesvědčit ho, aby odpovídal na jejich otázky. Taková námitka je asi poměrně oprávněná. Navíc tu může hrát důležitou roli jazyková bariéra. Nicméně, hlas cizinců lze do novin přidávat i jinými způsoby. Například tím, že novinář spolupracuje se sdruženími či spolky cizinců nebo s nevládními organizacemi, které pomáhají cizincům v České republice. Hlas

²³ Jde o tzv. analýzu členských kategorií.

cizinců může také nepřímo posílit tím, že bude využívat alternativní informační zdroje – odbornou literaturu zabývající se konkrétními skupinami cizinců, výsledky etnologických a sociologických výzkumů, některé internetové stránky apod.

Při diskusích pro veřejnost, které byly součástí projektu „Média a menšiny“ a kde se průběžně prezentovaly výsledky této analýzy, několikrát ze strany novinářů zazněl argument, že novináři píšou o tom, co zajímá jejich čtenáře. I když přijmeme logiku tohoto argumentu, tedy že noviny vznikají především na zakázku čtenářů a že víceméně rezignují na jakousi vzdělávací funkci, je tu jeden důvod, kvůli kterému takové vysvětlení úplně neobstojí. Ono totiž příliš nepočítá s tím, že mezi čtenáři českých novin jsou také cizinci žijící v Čechách. Zatím jich není mnoho, podle posledního sčítání lidu u nás žije přes 200 tisíc cizinců, tj. přibližně 2 % z celkového počtu obyvatel. Když mluvíme o tom, že novináři by měli usilovat o vyváženější obraz cizinců, nejde nám tedy jen o lepší informovanost českého čtenáře. Ale také o pocity lidí, kteří se z různých důvodů přestěhovali do České republiky a z nichž mnozí se tu chtějí usadit natrvalo. O to, aby se při čtení novin nemuseli cítit jako žena z Ukrajiny, která při jedné z diskusí vyprávěla o tom, jak se stydí, když sleduje v českém tisku články o Ukrajincích.

Literatura

- KARHANOVÁ, K. / HOMOLÁČ, J. (2001): Protěžují novináři Romy? *MF Dnes*, 27.1.2001, s. 17
- HOLUB, P. (2003): České noviny nedodržují své vlastní kodexy. *Lidové noviny*, 17.6.2003, s.III
- KOCOUREK, J. (2001): Vietnamci v Čechách. In: T. Šišková, ed.: *Menšiny a migranti v české republice: My a oni v multikulturní společnosti 21. století*. Praha: Portál
- KOSTLÁN, F. (2003): Analýza českých médií mezi 1. únorem a 3. dubnem 2003 ve vztahu k cizincům žijícím v České republice. [Analýza byla poprvé prezentována na konferenci o integraci cizinců v ČR, v Brně 9.4.2003, kterou uspořádalo občanské sdružení Slovo 21.] Rukopis.
- NOHEJL, M. (2001): *Lebenswelt a každodennost v sociologii Alfreda Schütze: Pojednání o východiscích fenomenologické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství
- POSPÍŠIL, F. / ŠIMÁČEK, M. / VOCHOCOVA, L., eds. (2003): *Očernění: Etnické stereotypy v médiích*. Praha: Člověk v tísni
- REZKOVÁ, M. (2003): *Jak jsme tolerantní*. Výzkum Centra pro výzkum veřejného mínění. Březen 2003. [«www.cvvm.cz»]
- SCHÜTZ, A. (1974): *Der Sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*. Frankfurt a.M. [cit. dle Nohejl (2001)]